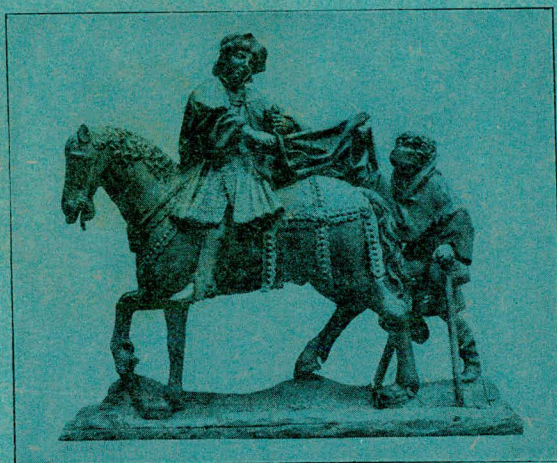

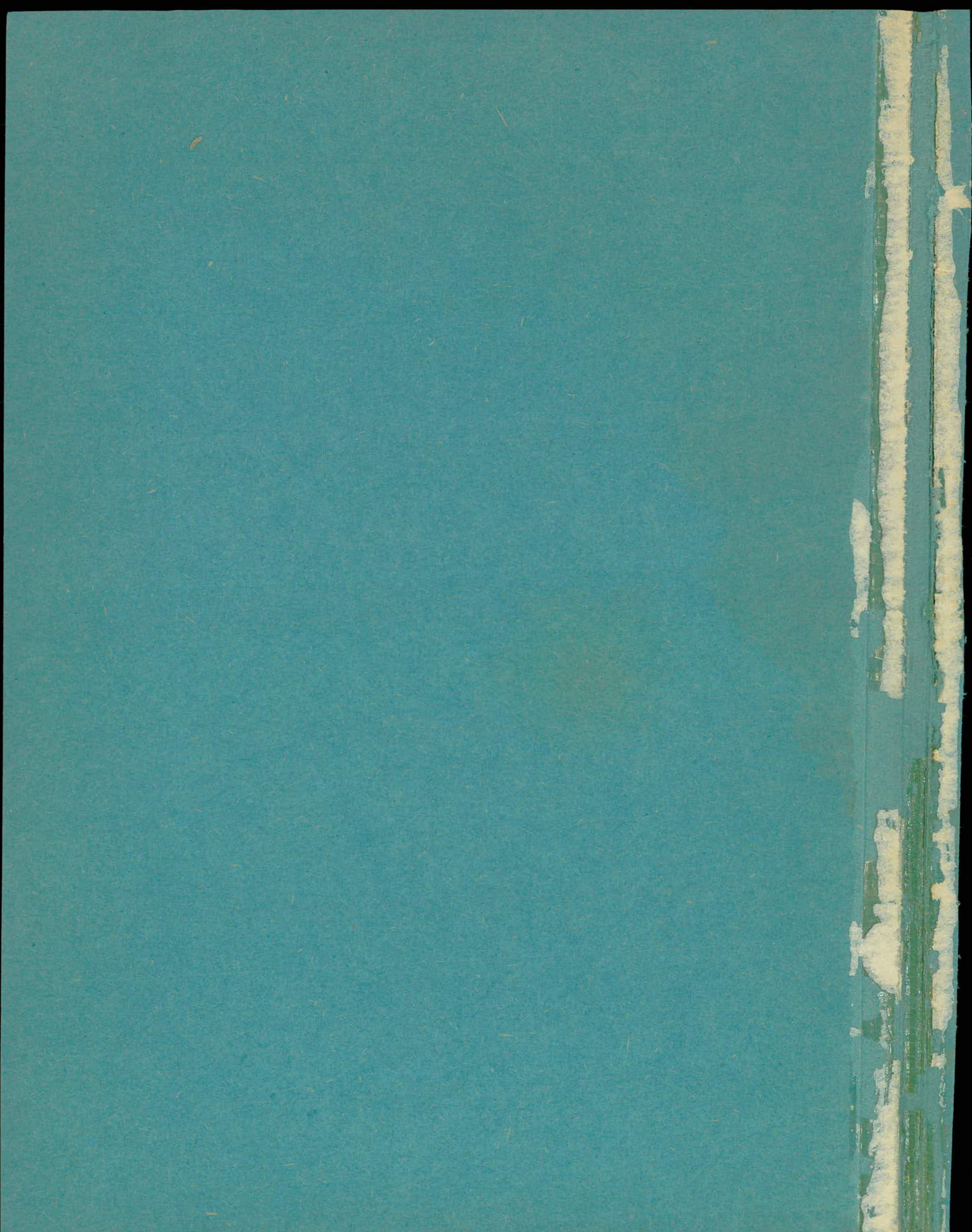
CENTRAAL MUSEUM • UTRECHT

DE COSTUUM- VERZAMELING

1750 – 1930

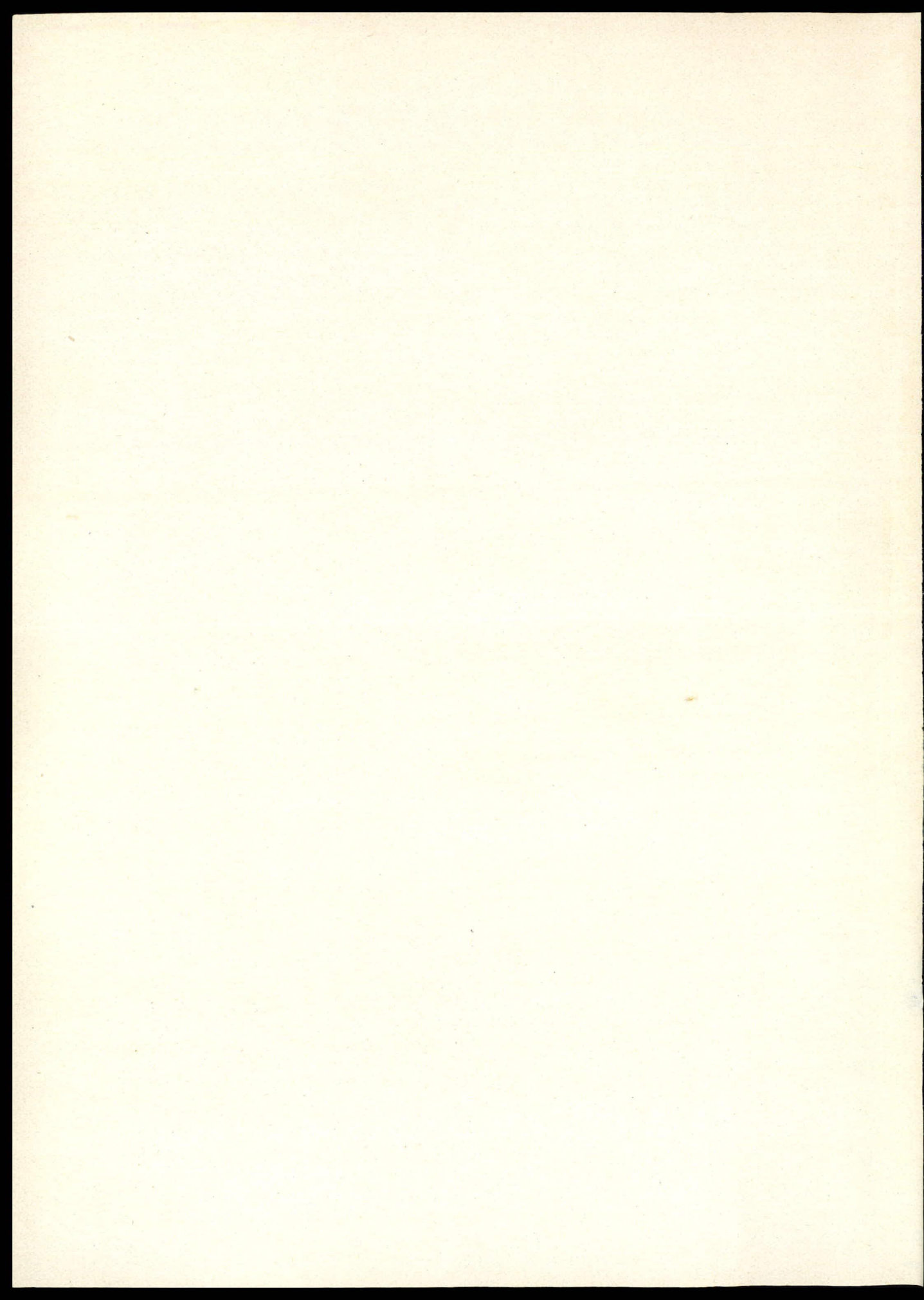

GIDS EN CATALOGUS 1947

DE COSTUUMVERZAMELING
IN HET CENTRAAL MUSEUM

1750—1930

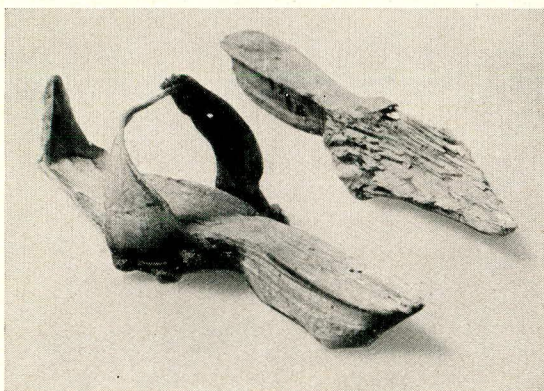
HET vormen van een costuumverzameling met de bedoeling de ontwikkeling der Europeesche cultuurgeschiedenis ook van dien kant te bestudeeren is van vrij recenten datum. Wel zijn reeds vroeger in de meeste landen en ook in Nederland voorbeelden der typische stedelijke en provinciale volksdrachten zorgvuldig bijeengebracht, doch deze behooren meer tot het gebied der folklore en hebben met de costuumgeschiedenis slechts indirect te maken. Ook de hier en daar in buitenlandsche of Nederlandsche musea voorkomende curiosa der vroegere mode zijn meestal toevallig bewaard gebleven en daardoor willekeurige specimina. Want niet in een enkel kostbaar gebrocheerd zijden heerencostuum uit de 18de eeuw, een Napoleontische uniform of een fraaie japon uit het tweede Keizerrijk ligt de beteekenis eener costuumverzameling; slechts een regelmatigte continuïteit van voorbeelden verduidelijkt, hoe de mode zich heeft ontwikkeld, waardoor zij zich als inhaerent deel van de algemeene cultuurgeschiedenis manifesteert. De eerste instelling, die zich speciaal aan de studie van het costuum heeft gewijd is de Société de l'Histoire du Costume te Parijs, die een fraaie collectie antieke costuums van 1570—1770 heeft bijeengebracht en die op poppen heeft tentoongesteld, waarbij het ontbrekende door moderne toevoeging werd aangevuld.

Hierdoor ontstond een zeer aantrekkelijk en gracieus geheel tot in alle finesses verzorgd, waarvan men eigenlijk alleen in Parijs de kunst verstaat. Toch is dit wetenschappelijk niet geheel verantwoord, zooals de afbeeldingen aantoonen. Nog in 1937 heeft deze zelfde vereeniging in het Musée Galliera gedurende een half jaar een tentoonstelling gehouden, getiteld: „Cent Ans de Costume Parisien” (1800—1900). Behalve allerlei accessoires en frivolités, die de charme der mode uitmaken, werd de tentoonstelling als het ware gedocumenteerd door schilderijen, aquarellen, beeldhouwwerken, prenten en photo's uit dien tijd, waardoor zij een groote cultuurele waarde verkreeg. Dit doel bleek ook uit de inleiding, waarin de schrijver de geheimen der mode tracht op te sporen: „... Tous ces charmes changeants dûs à la diversité des formes et de la couleur, de l'ajustement des tissus, des étoffes lourdes ou légères pour des corps qui se cambrent ou s'amincissent des svelteness ou des

rondeurs, exigées selon les époques par de mystérieuses décisions. toutes ces obéissances et toutes ces inconstances à des lois sans appel, les femmes les ont toujours acceptées et subies”. Les mystérieuses décisions.... zie daar de „psychologie de la mode” veraanschouwelijkt in de rijke schakeering en oneindige variatie der kleding. „Une gamme de folies vestimentaires” gedurende een of twee eeuwen geeft daarvan het cultuurhistorisch beeld.

In Nederland is het Rijksmuseum in 1920 begonnen een costuumverzameling aan te leggen en dit voorbeeld is door Utrecht gevolgd, terwijl ook Dordrecht een kleine keurcollectie bezit.

Het materiaal voor de bestudeering van het costuum bestaat uit den aard der zaak uit de kledingstukken zelf, doch daarmee alleen zou men niet kunnen volstaan om de aesthetische beteekenis van de mode te doorgronden; de beeldende kunst en de literatuur zijn de aanvullende elementen om te komen tot het begrip van het costuum als tijdsbeeld, en in de 19de eeuw ook de ontwikkeling van de techniek, de uitvinding van de brei- en naaimachines e.d. Nu wordt ons bij het vorschen naar den dieperen zin der mode al dadelijk een aanzienlijke beperking opgelegd door het ontbreken van het materiaal uit vroegere tijden. Van de middeleeuwen bijv. is bijna niets overgebleven: noch een juste-au-corps en hosen, door de mannen in de 14de eeuw gedragen of een kleurige lakensche tuniek en overkleed der vrouwen uit de 15de eeuw, zijn er om ons omtrent snit of stof in te lichten, al vergoeden de miniaturen, die het leven aan het Bourgondische hof in beeld brengen, dit gemis grootendeels door de rijke en kleurige schildering der kostbare kleding. Ook van de 16de eeuwse paltrok of tabbaard, van het wambuis of de bonnet der mannenkleding is geen exemplaar bewaard gebleven, evenmin als een keurs, halsdoek, tabbaard, huik of falie van het vrouwencostuum. Dit is des te meer te betreuren, want juist in de periode der Spaansche overheersching ontstaat het sobere Nederlandsche costuum tegenover de pracht en praal der Spaansche mode in de Zuidelijke Nederlanden. — Indien uit de Middeleeuwen een costuumdetail tot ons is gekomen is dit meestal daaraan te danken, dat het voor niets anders kon worden gebruikt of vermaakt. Zoo bezit het Centraal Museum een

Afbeelding 1

Cat. 1
Afb. 1

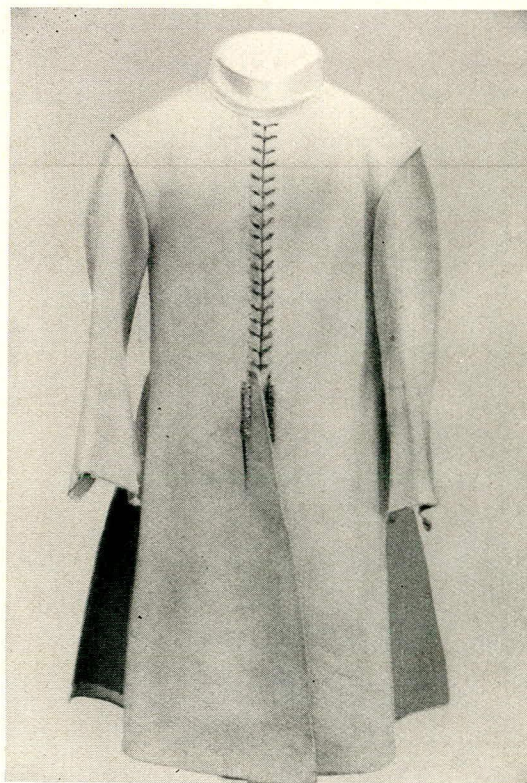
Cat. 4
Afb. 2

paar uiterst zeldzame houten „trippen“, kleine sandalen voor vrouwen, die over de met leeren zolen gevoerde kousen werden gespspt, wanneer men zich op straat begaf. (afb. 1). — De 17de eeuw levert een eenigszins gunstiger resultaat op, al zijn ook nu nog geen complete costuums bewaard gebleven. Fragmenten van 17de eeuwsche stof of brokaat zijn hier en daar te vinden. Toch behoort het zeemleeren overwambuis of kolder met koord en nestels van zilverdraad (1630—1640), zooals het Centraal Museum bezit, tot de groote zeldzaamheden (afb. 2). Men moet zich de vroege schuttersstukken van Frans Hals, Van der Helst en Thomas de Keijser of de figuur van Luitenant van Ruitenburg uit Rembrandt's Nachtwacht voor oogen stellen om daarmede het ontbrekende in gedachten aan te vullen en den kleurigen zwier van het 17de eeuwsche Nederlandsche schutterscostuum naar waarde te schatten. Zoo blijft de voorraad uiterst gering en willekeurig tot het midden van de 18de eeuw. Dan echter blijken verrassend prachtige costuums onzer voorouders met piëteit bewaard te zijn. Wanneer ze eenige generaties later niet werden verknipt voor verkleedpartijen of gecostumeerde bals, of in den handel terecht kwamen om benut te worden voor nieuwe bekleeding van antieke stoelen, hebben deze costuums thans veelal den weg naar de musea gevonden. Hun behoud is zeer waarschijnlijk aan hun kostbaarheid te danken, want het zijn voornamelijk gala- en hofcostuums, de costuums „de grande-parure“ hier te lande gedragen en in navolging van de Fransche mode gemaakt en ook in snit, bewerking en détail met Fransche benamingen aangeduid.

Men spreekt dan ook van een „habit à la française“. Een bijzonder mooi voorbeeld hiervan is het heerencostuum, omstreeks 1750 (Pl. I). Het geheel is gemaakt van lichtroode gebrocheerde zijde met zilverwitte ranken en kleine kleurige bouquetjes. Naar den eisch van den tijd heeft de jas geen boord en reikt tot aan de knieën, het vest tot halverwege de dijen; beide zijn van onder tot boven met knopen en knoopsgaten afgewerkt, welke evenwel bij de jas in het geheel niet worden gebruikt, en bij het vest slechts gedeeltelijk, daar dit aan den hals openstaat voor de jabot en ook onder het middel niet wordt gesloten; groote zakkleppen garneeren het vest. De mouwen zijn lang en matig wijd en hebben breede omslagen, waaruit de kanten of linnen lubben tot op de handen reiken. De kniebroek is nauwsluitend, aan de broekspijpen met passement afgezet en onder de knie met knoop en knoopsgat en met een gesp gesloten. Het verschil met de heerenkleding in de latere 18de eeuw bestaat voornamelijk in de

Cat. II
Pl. I

Afbeelding 2

Plaat I

Cat. no. 11

Afbeelding 3

stoffen: gestreepte kleurige zijde of klein gebloemd fluweel komt voor naast lichtgekleurd satijn met ingeweven metaaldraad. De snit verandert weinig: de jas wordt minder breed en de voorpanden worden meer weggesneden en van boven afgerond aan den hals; in verband hiermede verdwijnt de looze versiering van knoop en knoopsgat. Nieuw voor de mode aan het einde van de 18de eeuw is de opstaande kraag aan de jas, het aanmerkelijk verkorte vest en de witte pruik, die nu algemeen gedragen wordt. Het galacostuum, op zichzelf reeds van kostbaar materiaal vervaardigd, wordt bovendien nog versierd met rijk en kleurig borduurwerk, zoowel langs de jaspanden als op het vest.

Vesten zijn er uit alle tijden in grooten getale overgebleven. Het midden van de 18de eeuw kende behalve de kostbare gebrocheerde zijden exemplaren ook luchtige zomervesten van bedrukt Indisch katoen, waarin het bloemendecor van warm-roode en blauwe kleur smaakvol werd verwerkt, voorts van wit keper en van het in ons land zoo veelvuldig voorkomende „Zaansche stikwerk”.

Ook met kleurig „tamboureurwerk” borduurde men vesten en het is begrijpelijk, dat, wanneer aan het einde van de 18de eeuw het model aanmerkelijk korter is geworden en door de weggesneden voorpanden van de jas veel meer in het gezicht komt, hier voor het vrouwelijk handwerk een ruime en gevarieerde mogelijkheid geschapen wordt om het heerencostuum te versieren (afb. 3). Van niet minder bekwame naaikunst getuigen de mannenhemden van het fijnste soepele linnen; zij hebben een opstaanden boord en de jabot is aan de opening van voren bevestigd. — Ook de kamerjas bestond in de 18de eeuw uit kostbare gedamasceerde zijde. De wisseling der mode is ook hier te volgen. Eerst zijn het ruime met fijne zijde gevoerde jassen zonder boord, waarin men zich behagelijk kon wikkelen; aan het einde der eeuw hebben ze echter een aangesloten model met vest, dat in de jas aan de armsgaten is vastgenaaid. Beide zijn van eenzelfde stof, de jas heeft een opstaand, soms zelfs dubbel opstaand boord.

De heerenkleeding is in de 18de eeuw al even précieux als de dameskleeding, al kwam

Cat. 5

Cat. 8

Cat. 6

Afb. 3

Cat. 17a

Cat. 17

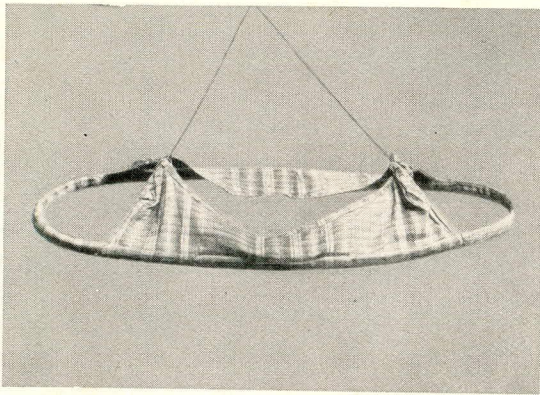
Cat. 25

Cat. 26

Plaat II

Cat. no. 12

Afbeelding 4

dit in de laatste vanzelfsprekend nog gemakkelijker en beter tot uiting. Enkele details brengen deze neiging zeer sterk naar voren, zooals o.a. blijkt uit het van groene zijde en zilverdraad geweven bruidslint, dat het volgende opschrift draagt:

- Cat. 10 „Nu Arent Pluym met vreuchde en rust
Anna van Westerkappel kust
En leyd in 't huwlijks paradijs
Bloey hunnen echt Gods naam ten prijs
Den XIX Augustus MDCCXXXI.”

Of dit lint door bruidegom of bruid gedragen werd, of dat het op den bruidsdag ter decoratie werd aangebracht is mij niet bekend. Van de 18de eeuwsche dameskleeding is veel meer tot ons gekomen. Wij kunnen daaruit zien, hoe de zuinige Hollandsche vrouw niet elke nieuwe gril der wisselende Fransche mode dadelijk navolgde; nieuwigheden werden slechts langzamerhand ingevoerd, terwijl men van het bestaande ook weer niet dadelijk afstand deed, zoodat we in de Hollandsche costuums van de late 18de eeuw aan één japon verschillende modes herkennen, die in Frankrijk opeenvolgende periodes aanduiden.

- Cat. 12
Pl. II De 18de eeuw wordt beheerscht door de mode der „Watteau-japonnen”. Watteau is reeds in 1721 gestorven, maar de „Watteauplooi” bleef nog lang bestaan en werd vooral in Holland tegelijkertijd met de latere mode van de „robe à l'anglaise” en de „robe à la polonaise” gedragen (1750—1790). Het verschil in de kleeding gedurende het midden en het einde van de 18de eeuw in ons land ligt dan ook hoofdzakelijk in de stoffen, die

uit Frankrijk werden geïmporteerd. Men kan in den loop der jaren onderscheiden het onsymmetrische Rococo-ornament met zijn weelderige kleurrijke bloemranken op donkeren of lichten grond, of ook wel effen zijden stoffen, waarop rijke bloempatronen in heldere kleuren werden geborduurd en ten slotte de gestreepte zijde in wit of zeer zachte pasteltinten, waartusschen een „semi” van kleine bloempjes of bouquetjes.

Het Watteau-costuum is tweeledig en bestaat uit rok en overjapon, in de 18de eeuwsche literatuur met „sac, sak of zak” aangeduid. De mode-lijn en het silhouet hiervan moest met hulpmiddelen worden verkregen. Hiertoe droeg men onder de japon „paniers” of heupkussens, die uit baleinen of paardenhaar werden vervaardigd, met linnen overtrokken, en om het middel vastgemaakt (afb. 4). Voor

Cat. 15
Afb. 4

het eerst werden ze in Den Haag in 1732 door een Fransche actrice gedragen, doch vonden aanvankelijk weinig navolging. De op de heupen diep geplooid rok rustte op de paniers; bovendien werd een onderrok van hetzelfde model daaronder gedragen.

Wilde men de kostbare stof uitsparen, dan maakte men den rok niet rondom, maar slechts een tablier of schort tot over de

Cat. 13
Pl. III

heupen. De overjapon, die zeer omvangrijk is met dubbele plooiën in het midden van den rug, uitgaande van den halszoom, hangt nl. over den rok heen, van achteren veel langer dan van voren en draagt den naam van „robe volante”. Van voren is het lijfje als een keurs gesloten, al of niet met strikken versierd; ook wel dient een geheel kanten of brokaten voorstuk als garneering. Het décolleté is van voren laag en vierkant en

Afbeelding 5

Plaat III

Cat. no. 13

Afbeelding 6

Cat. 13
en 28d
Pl. III en IV
Afb. 5

met een „tour de gorge” van fijne kant afgezet. De mouwen zijn nauw, reiken tot aan den elleboog en eindigen met een plissé-afwerking, z.g. „manchettes en éventail”, waaruit de eveneens waaivormige „engageantes” neerhangen; dit zijn neteldoeksche of batisten strooken van het fijnste borduurwerk in verschillende technieken of wel strooken kant. Om den hals kon men ter afwerking een kleine geplooidde „collerette” van tulle dragen. De damesschoenen zijn van zijde of stof; slechts de niet zeer hoge hak is van wit leer, aan den achterkant uitgehold en opvallend naar voren onder den voet geplaatst. Een beschilderde waaier behoorde bij het galacostuum. Zóó is de „klassieke” kleeding der vrouw in het midden van de 18de eeuw.

Cat. 22
en 23

Nu komt daarin van lieverlede allerlei variatie, waaraan men dus een latere dateering zou moeten geven, ware het niet, dat in ons land het oude blijft en het nieuwe tegelijkertijd voorkomt. De museumverzameling bezit hiervan typische voorbeelden.

Cat. 13
Pl. III

De witgestreepte zijden japon met de ingeweven kleine vuurroode bouquetjes heeft een tablier in plaats van een rok. De effen lichtblauwe ripszijden japon is aan rok en mouwomslagen rijkelijk met veelkleurig borduurwerk versierd. De lichtgroene zijden japon daarentegen heeft in haar eenvoud geenerlei versiering, maar wel het snit der nieuwe mode. In navolging van Engeland nl. worden de losse Watteau-plooien op den rug tot laag in de taille vastgenaaid; het gevolg hiervan is, dat de breedte van den overrok niet meer over de heupen valt maar achterwaarts wordt geschoven en een geheel

Cat. 14:
Fotomap
no. I

Cat. 16

nieuwe lijn aan de overjapon geeft, die in dezen vorm den naam draagt van robe à l'anglaise. Ook komt deze rok „opgestrikt” voor, d.w.z. dat men door koorden aan den binnenkant van den overrok den korten maar wijden sleep kan omhoogtrekken, waardoor twee touffe's ontstaan en de overjapon voetvrij wordt. Van dit laatste model bezit de verzameling geen voorbeeld, evenmin als van de robe à la polonoise, die hier volledigheidshalve genoemd moet worden (afb. 7). Zij is ontegenzeggelijk practisch geweest: de rok werd afgewerkt met een strook of falbala, de overjapon met Watteau-plooi werd ook opgestrikt en de eens zoo wijde robe volante is nu geheel geplooid, opgedoft en voetvrij geworden. In Holland heeft dit zeker niet vóór 1770 plaats gevonden. Ook de snit van het lijfje en de mouwen ondergaat in de tweede helft van de 18de eeuw menige verandering. Is de overjapon à l'anglaise genaaid dan wordt het lijfje herhaaldelijk met afzonderlijke kleine panden of basques van voren afgewerkt. De engageantes verdwijnen van lieverlede, wanneer de mouwen wat langer worden; zij worden dan van onderen met een mofje van neteldoek of kant versierd en aan boven- en onderzijde met een ruche of lint beëindigd. De naam hiervoor is manches en sabot, die omstreeks 1780 zeer in de mode zijn geweest.

Cat. 16

Toch blijft het fijne borduur- en naaldwerk in eere, want in ons land droeg men bijna zonder uitzondering een driehoekige neteldoeksche fichu, die zelfs geheel onmisbaar was bij het specifiek Nederlandsche daagsche costuum: het jak of lijfje — de Fransche „caraco” — en den rok. Andere benamingen hiervoor zijn casaque, casaquin, in het Nederlandsch kasakijntje, terwijl het woord „juka” voorkomt, — o.a. in Willem Leevend — voor een kleurig jak van Indisch katoen of sits. Deze dracht is hier overheerschend in de mode geweest, zoowel voor vrouwen uit den werkenden stand als voor de huisdracht der dames. Men heeft ze zelfs ook verfijnd tot avondkleeding en sprak dan van „justes” of „pierrots”. Maar het principe van het maaksel bleef hetzelfde. — De caraco's, die nog in talloze exemplaren voorkomen, moeten een duidelijk contrast vormen met den voetvrijen wijden rok; hierin kon men zijn goeden smaak naar hartelust botvieren. Is de casaque donker, dan staat het het beste een lichten rok te dragen; toch zullen stellig de Indische

Cat. 28c
Pl. IV

Plaat IV

Cat. no. 28

Afbeelding 7

Cat. 27
Fotomap
no. 2

sitsen met klein rood- en blauw bloem-
patroon bijzonder populair geweest zijn,
waarbij een felroode of donkerblauw satijnen

rok prachtig afsteekt. Nog jaren lang in de
19de eeuw is de caraco de algemeene een-
voudige dracht geweest; de typische snit
ervan is zoowel in het Zaaansche als in het
Friesche costuum tot op den huidigen dag
blijven bestaan. — Aan de versiering van den
rok werd bovendien alle aandacht besteed. Cat. 28a
PI. IV

Hoe artistiek is niet het fijne donkerroode
strooipatroontje in tamboureeerwerk gebor-
duurd tusschen het gematellasseerde ornament
op den lichtgelen rok; van niet minder goeden
smaak getuigt de roode rok met het forsche
decoratieve rankenwerk in Zaaansch stikwerk,
kleur op kleur. Dit laatste soort borduurwerk
werd in Holland vooral veel toegepast op
kinderkleertjes, op mutsjes en jasjes, op
poedermantels van dames, enz. waarvoor
soepele keperstof zich bijzonder leende. Cat. 27a

Als „finishing touch” van de op zichzelf
reeds smaakvol verzorgde caraco en rok
diende dan de fichu, waarbij aan het vrouwe-
lijke handwerk de allerhoogste eischen wer-
den gesteld. Het naaldwerk dezer ragfijne
neteldoeksche halsdoeken wekt de grootste
bewondering door de rijke afwisseling van
patroon en steken, die men er in wist te
verwerken en de feilloosheid waarmede deze
kunst werd verricht. In den driehoekigen
vorm kwam het patroon in de punt op den
rug geheel tot zijn recht; de slippen werden
over de schouders geslagen, van voren losjes
geknoopt en al of niet in de keurs gestoken;
waren ze lang genoeg, dan schoof men ze
tusschen de sluitpanden van de keurs, hetgeen
een gracieus en aardig effect teweegbracht.

Bij bizonder lange fichu's konden de einden
weer op den rug worden vastgemaakt; ze
waren dan evenwel niet meer geborduurd.
Tegen 1800 raakte de fichu van naaldwerk in
onbruik en hiermede kwam tevens een einde
aan een welverzorgde, gracieuse mode, die,
hoewel gedeeltelijk op Fransche navolging
gebaseerd, zich juist door typisch Neder-
landsche kenmerken tot een inheemsche
smaakvolle kleding had weten te ontwik-
kelen. Cat. 27c
Cat. 28c

De Fransche revolutie heeft ook een revolutie
in de mode teweeggebracht. De verfijning
en expressieve gratie van de 18de eeuw
wordt geheel verbannen; met alle luxe
wordt grondig afgerekend. Er is maar één
leuze: terug naar eenvoud en soberheid. Dit
geldt niet alleen voor den snit van de mannen-
en vrouwenkleding, maar ook voor de
stoffen, die men daarvoor weefde, terwijl

vanzelfsprekend ingewikkelde technische toevoegingen en bijzonderheden, zoals paniers, corsetten, jabots, pruiken enz., enz. uit den boeze werden geacht. De natuurlijke gestalte der vrouw moest in haar kleding weer tot uiting komen. Aanvankelijk heeft men zich wel geïnspireerd of althans willen inspireren op de Grieksche kleding, den gedrapeerden peplos, maar de praktische uitvoering van deze denkbeelden wees al spoedig een eigen weg. Het is begrijpelijk, dat de aangeboren Fransche smaak ondanks de toenmalige revolutionnaire wereld toch weer geheel nieuwe en gracieuse creaties heeft weten te maken.

De kleding van het Directoire en vooral van het Empire is het uitgangspunt geworden voor de Europeesche mode van de 19de eeuw. Aan het nieuwe principe is zelfs bijna twintig jaren *in wezen* niets veranderd, al hebben détail en versiering er toe geleid, dat van lieverlede de costuums toch een geheel ander aspect kregen en zodoende een immer afwisselende mode onze aandacht vraagt.

De eerste revolutionnaire mode, de Directoire japon is van eenvoudige soepele stof gemaakt. Zij bestaat uit één stuk, lijfje en rok aan elkaar, terwijl de taille hoog onder de borst wordt aangezet. Lange nauwsluitende mouwen passen bij dezen nieuwen vorm, waarbij vrijwel als eenige versiering de halsdoek over het laag uitgesneden lijfje wordt gedragen. Maar ook hier is een groot contrast met de 18de-eeuwsche fichu: een simpele neteldoeksche lap wordt over hals en schouders geplooid en van voren zóó hoog opgedoft met gaas of over ijzerdraad gelegd, dat men in Holland daaraan den naam van „kropdoek” heeft gegeven (in Frankrijk fichu menteur of trompeuse). De Empire japon hangt eveneens sluik om het lichaam, maar heeft behalve de hoog aangezette taille en het décolleté — ook voor de daagsche kleding — thans korte pofmouwtjes; de lengte van den rok reikt nagenoeg tot den grond, daar men satijnen schoenen droeg, geheel zonder hak, een soort sandalen dus, met breede punten.

De nieuwe stoffen zijn veelal effen: neteldoek, percale, linon, satijn en foulard-zijde, soms versierd met een zeer klein nopje of figuurtje in afwijkende kleur. Om toch meer model aan deze bijna al te sobere dracht te geven, ziet men tusschen 1800 en 1805 een merk-

Afbeelding 8

waardige ruitvormige snit in den rug, uiterst smal, zoodat de pofmouwtjes tot over de schouderbladen reiken. Daarmee is de een-tonige lijn gebroken en bereikt men een zeer slank effect. Kort daarna zien we weer een nieuw en vernuftig verzinsel, nl. om den rok boven den zoom met z.g. „bouillonné's” te versieren, waardoor deze wat meer uitstaat en een gracieuser model aan het geheel geeft. Deze ingerimpelde motieven als rouleaux van dezelfde stof op den rok aangebracht zijn een garneering, die in allerlei variaties gedurende een tiental jaren zeer in den smaak viel en dan eerst, wanneer ook de rok wat meer voetvrij is geworden, wordt vervangen door borduurwerk, waarmee ook de nu in de mode gekomen lange mouwen aan de polsen worden afgewerkt. Zoo is er tot omstreeks 1815 wel een groote verscheidenheid van détail in de Empire kleding waar te nemen, maar de eigenlijke mode-lijn verandert niet.

In Holland is het ongetwijfeld gewoonte geweest en nog lang gebleven om ook in huis een muts te dragen. Aan het einde van de 18de eeuw is de muts klein en stijfjes om voorhoofd en slapen geplooid, de z.g. cornetmuts, zooals vele familieportretten aangeven, maar in het begin van de 19de eeuw is de bol van de neteldoeksche muts ruim, terwijl het gelaat wordt omlijst door een soepele geplisseerde strook, waarachter een kleurig lint wordt gestrikt, dat deze hoofdbedekking op haar plaats houdt.

De galakleding heeft in het Empire-tijdperk, ondanks haar eenvoud van lijn, toch bijzondere

Cat. 41, 42
Fotomap
no. 3

Cat. 38
49—51
Afb. 8

Cat. 30,
43

Cat. 53
Afb. 10

Afbeelding 9

charme. Men zoekt het in de kostbaarheid van het materiaal. Een hofjapon, ten tijde van Lodewijk Napoleon hier te lande gedragen is gemaakt van crème gase-de-soie en

geheel benaaid met een ruitvormig patroon van fonkelende gouden pailletten; de zoom van den rok met zeer langen sleep is nog met een rankenornament van pailletten afgewerkt. Volgens de modeplaten en schilderijen uit den Napoleontischen tijd garneerde men het décolleté met een geplisseerde strook (hier nieuw toegevoegd), hoog opstaande langs de schouders en den rug, zoodat als het ware het hoofd er door wordt omlijst. Het kapsel met platte krulletjes op het voorhoofd en groote overhangende paradijsveeren gaf aan het geheel, allen theoretischen eenvoud ten spijt, een rijke en vorstelijke allure.

In het algemeen is de Empire-mode ook in ons land smaakvol geweest. Men verzoon van allerlei om den snit, die aanvankelijk zoo recht toe recht aan was, afwisseling en bevalligheid te geven. Behalve de bouillonné's aan den rokzoom en de breede pofmouwten, die dus in hoofdzaak een rijker modelé beoogen, wordt de stof zelve gegarneerd met borduurwerk. Men is er niet voor teruggeschrikt geheele japonnen met bouquetjes te borduren of wel voorbaan en sleep met breede bloemranken in tambourewerk te versieren. Welk een belangrijke rol deze bekwame en toegewijde handwerkkunst in de mode van dien tijd speelde kunnen wij ons nauwelijks meer voorstellen.

Ter voltooiing dezer kleeding en naar men mag aannemen ook uit practische overweging ter bescherming van het décolleté werd het dragen van een shawl algemeen, zooals in de 18de eeuw de fichu bij het toilet behoorde. De Empire shawl is echter lang, gewoonlijk meer dan 2 meter en aanvankelijk omstreeks 60 cm breed. Er bestaan fraaie voorbeelden van kant en lichte surah-zijde met ingeweven kleurigen rand. Hieruit ontwikkelt zich de meer omvangrijke Cashmire-shawl van zijde of wol, die tweemaal zoo breed is en eerst — althans in ons land — in de jaren 1825—1835 de groote mode is geweest. Deze Cashmire-shawls werden oorspronkelijk uit Britsch-Indië geïmporteerd, maar al spoedig in Frankrijk nagemaakt. Met het bij voorkeur ingeweven patroon van palmet-motieven aan de randen zijn ze te beschouwen als de voorloopers van de in Holland in de zestigerjaren zoo populair geworden palmdoeken.

Ook droeg men een klein bolero-achtig manteltje, z.g. „spencer” of „canezou”. Het past zich in lengte precies aan het lijfje van

Cat. 56
Pl. V

Cat. 57

Cat. 31,
41
Fotomap
no. 4

Cat. 41b
63a

Cat. 24,
42a

Plaat V

Cat. no. 56

Afbeelding 10

Cat. 30a de japon aan en heeft lange mouwen. Het
Afb. II exemplaar, dat het Centraal Museum bezit
is van fijn wit percale en is met de zich her-
halende ingerimpelde oprijgjes bijzonder
geraffineerd gemaakt. Daar spencers en
vooral lange mantels zoo uiterst zelden
voorkomen zou men er toe mogen besluiten,
dat in hoofdzaak toch de Cashmire shawls
gedragen zijn.

Op het kleine kapsel passen hoedjes, die het
hoofd geheel omsluiten, soms met zóó langen
luifel, dat de draagster alleen recht voor zich
uit kon kijken. Deze hoeden werden onder
de kin vastgestrikt. Een aardig — hoewel
zeer beschadigd — voorbeeld van Italiaansch
stroom bezit het Centraal Museum, omstreeks
1807 te dateeren. In den loop der jaren opent
zich dit model als een kelk tot den luifelhoed,
zooals men dien tot omstreeks 1850 toe
gedragen heeft; aan den afwisselenden vorm
en de garneering is evenwel gemakkelijk
een nauwkeurige dateering af te lezen.

Ook voor de heerenkleeding heeft de Fransche
Revolutie een omwenteling teweeg gebracht
en een tendens naar eenvoud en praktische
dracht beteekend. De nieuwe kleeding ont-
staat als protest tegen het standsverschil van
de 18e eeuw en moet uitdrukking geven aan
de revolutionnaire denkbeelden van vrijheid

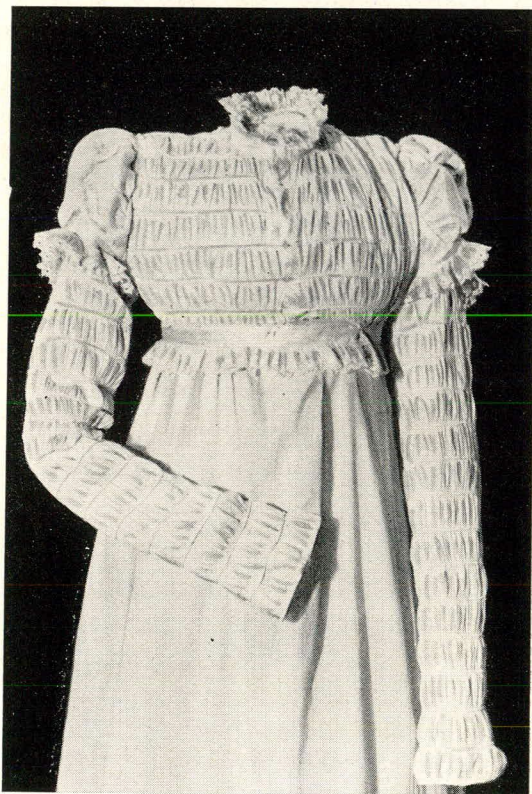
en gelijkheid; dus een mode bereikbaar en
practisch voor allen. Aanvankelijk inspireerde
men zich op de uniformen van de Garde
d'honneur van Napoleon, waarvan de snit
werd nagevolgd, terwijl de tricorné moest
wijken voor den steek met twee punten,
dien men dwars op het hoofd zette, maar
deze mode is slechts van voorbijgaanden
aard geweest. De groote vernieuwing in de
heerenkleeding komt onder invloed van
Engeland tot stand. Met de „frak" en de
„redingote" (afgeleid van het Engelsche
riding-coat) is in principe de kleeding voor
de geheele 19de eeuw bepaald. De frak is de
jas, waarvan de panden veel meer dan in de
18de eeuw zijn weggesneden en die dus nog
voortleeft in den tegenwoordigen heerenrok.
De redingote is aanvankelijk als overjas
bedoeld; het model van de tegenwoordig in
onbruik geraakte gekleede jas is daaruit
voortgekomen.

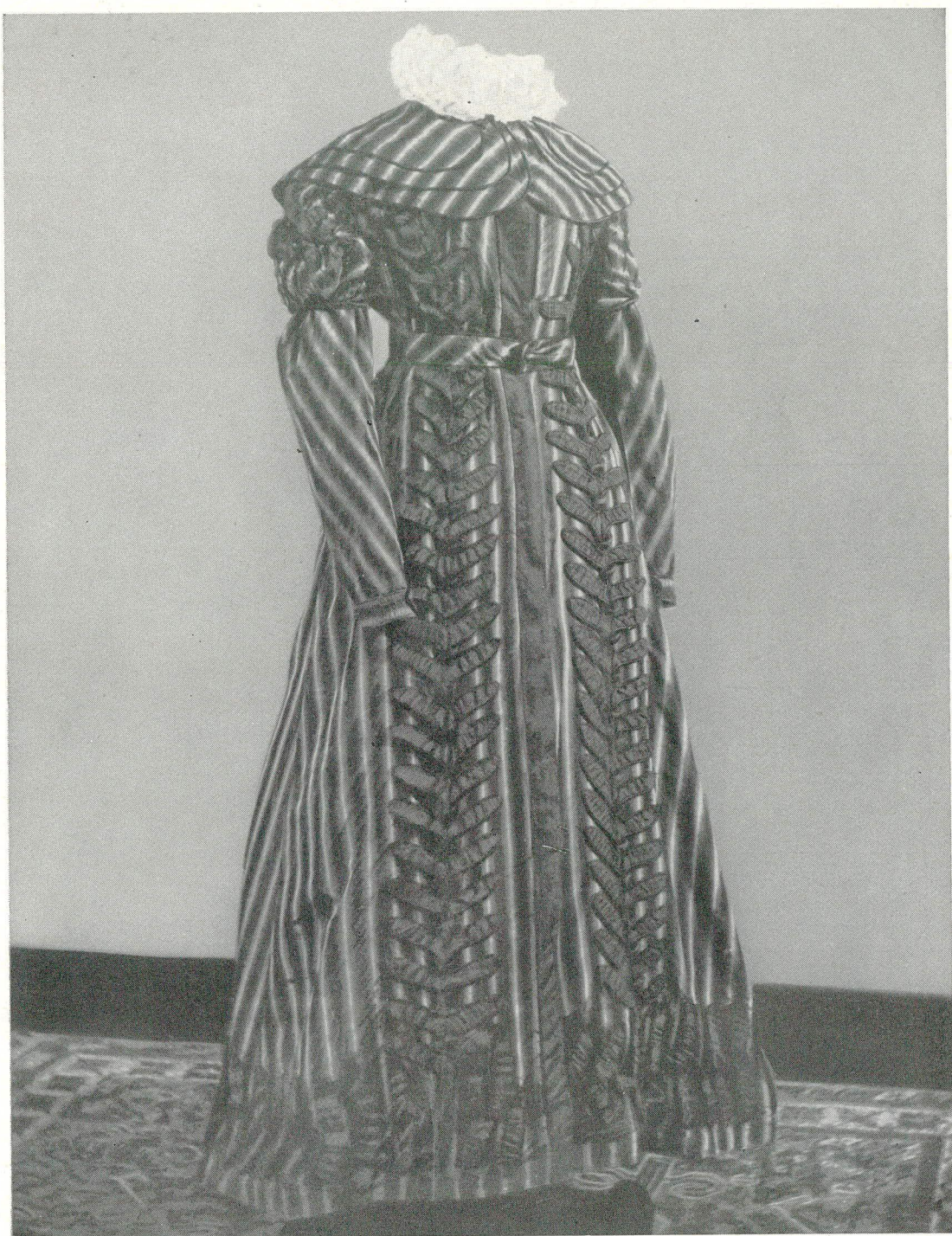
Voor de galakleeding onder het eerste Keizer-
rijk keerde men echter weer min of meer

Cat. 57,
58

Fotomap
no. 5

Afbeelding 11

Plaat VI

Cat. no. 62

Afbeelding 12

- Cat. 58 tot den 18den-eeuwschen smaak terug. Een goed voorbeeld hiervan is het heerencostuum omstreeks 1815 in het Centraal Museum. Het bronskleurige fluweel met het kleine witte motief is een typische stof in Empire-stijl. Vergeleken met den snit van 1780/90 zijn de panden van deze frak zeer modern. Het spreekt bijna van zelf, dat bij een dergelijke avondkleeding nog het geborduurde vest, de kuitbroek, de jabot en de witte pruik werden gedragen. Men moest toch onderscheid kunnen maken met de gewone daagsche kleeding. Ook zijn vesten van gestreepte zijde of wol in dezen tijd in de mode gekomen.
- Afb. 12 Het Empire vest in bezit van het Centraal Museum is zeer kort; de versierde stof is dwars genomen. Het paars en blauw gestreepte exemplaar daarentegen is vrij lang; zoowel kleur als dessin doen denken aan de papieren behangsels, die voor dezen tijd nieuw zijn en grooten opgang maakten. Later in de 19de eeuw wordt de frak van donkerbruin, donkerblauw of zwart laken gemaakt, waarbij blinkende knopen als garnering dienen. De witte kruitbroek is dan voor
- Cat. 3, 36
- Cat. 59

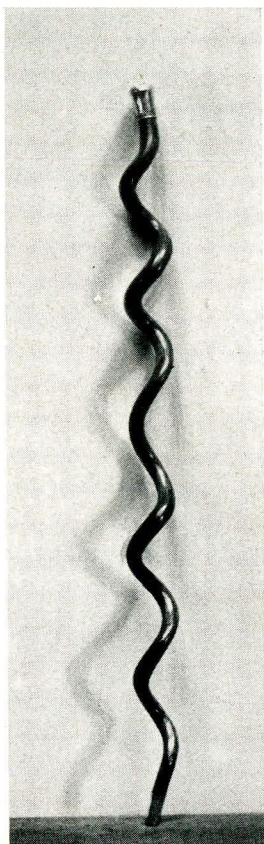
galakleeding nog in de mode gebleven en bij het kleurige vest past de fijn-linnen jabot, nu van vadermoorders voorzien. In dezen tijd droeg men het eigen haar in een scheiding en bakkebaarden komen in de mode.

In het begin van de 19de eeuw had, vooral in Frankrijk, de extravagante mode der „Incroyables”, een kortstondig succes. In hun overdreven *anglomanie* kleeadden zij zich caricaturaal; de kleuren van hun fraks zijn bij voorkeur tabaksbruin en groen, waarbij zij lange pantalons dragen van zeemleer, coutill of nankin (soorten van linnen). Merkwaardig zijn hun wandelstokken in de meest excentrieke vormen, waarvan het Centraal Museum een voorbeeld bezit.

De groote verandering in de *daagsche* heerenkleeding komt hier te lande tusschen 1830 en 1835 tot stand, waarover later sprake zal zijn. Het vrouwencostuum van 1820, hoewel nog min of meer naar de principes van 1800 samengesteld, wijkt toch van de oorspronkelijke Empire mode zeer sterk af. Er is een duidelijke tendens zichtbaar naar verbredening van de schouderlijn, zoowel als naar een

Cat. 52
Afb. 13

wijder uitstaanden rok. Er komt veel meer teekening in vorm en silhouet. Om dit effect te bereiken maakt men allerlei kleine wijzigingen: de taille wordt wat lager aangezet, echter nog lang niet op de normale plaats van het middel, het décolleté verdwijnt, gegarneerde pofmouwtjes worden toegevoegd aan de lange mouwen en één of meerschouderkragen bij wijze van péléline hierover gelegd,

Afbeelding 13

hetgeen een aansluitende lijn geeft; om den hals droeg men een breede geplooid ruche van witte tulle of neteldoek, een z.g. „fraise”. Zoo ontstaat de „robe-manteau”, de bij uitstek nieuwe mode voor deze periode, die evenals bij de heerenkleeding redingote wordt genoemd. Hij houdt het midden tusschen een reismantel met schoudercape en een japon en diende als wandeltoilet. In de plaats van linon, foulard-zijde e.d. in lichte tinten is er nu een bepaalde voorkeur voor donkerpaarse, roestbruine en roode tafzijde

in allerlei schakeeringen en strepen. De garneering van de redingote is eveneens ontleend aan die van de heerenkleeding: de z.g. Brandebourgs worden nu omgewerkt tot een versiering van rouleaux of tressen in dooreengevlochten motieven over de geheele voorkant van de japon, eveneens van zijde gemaakt, kleur op kleur.

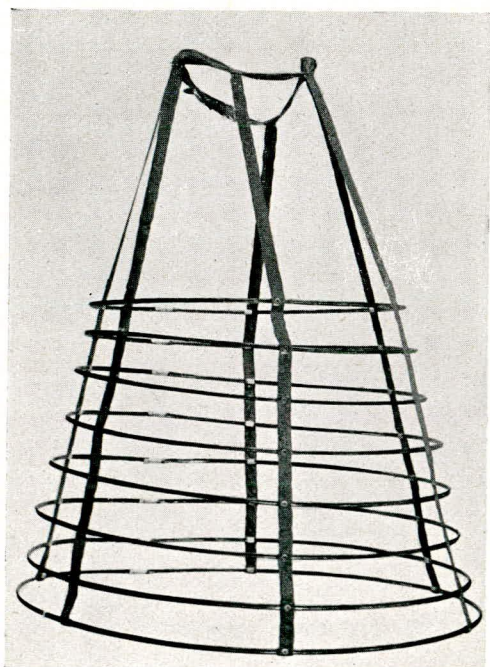
Wat zich nu in de volgende jaren voltrekt, maar vooral na 1825, is op deze principes der mode gebaseerd. Gedurende bijna veertig jaren zien we den groei en de voltooiing van allerlei gegevens, die in 1820—1825 in aanleg reeds aanwezig waren. We kunnen deze ontwikkeling in étapes volgen, waarbij toch het essentieele eigenlijk niet gewijzigd wordt. De variaties zijn evenals in den tijd van de Fransche revolutie tot 1820 gelegen in de détails, die voortdurend veranderen. Slaat men een terugblik over de periode 1825—1865 dan is het een geheel andere wereld, die zich in die jaren in de mode heeft gevormd. Hiervoor zijn allerlei aesthetische, zoowel als historische en technische redenen geweest, die er de verklaring van geven. Het is de moeite waard deze successievelijk op te sporen, waardoor de diepere zin dezer veranderingen begrijpelijk wordt.

De nieuwe lijn, die in den snit van de redingote was vastgelegd en waarmee ontegenzeggelijk een gracieus silhouet was verkregen, wordt in de volgende jaren tot in het excentrieke doorgevoerd, voornamelijk in den vorm van de mouw. De pofmouw wordt nu één geheel met de lange mouw en tot zóó'n enorme breedte uitgedijd, dat men van ballonmouwen spreekt, die in den eigen tijd tot spottende critiek aanleiding hebben gegeven. Zij werden „schapenbouten” (manches à gigot) of „imbecillen” genoemd en aan diners werden spelden met gouden knoppen aangeboden om ze op te steken.

Het vanzelfsprekend resultaat van deze overdreven mouwen was, dat ook deschouderkraag naar evenredigheid in breedte en lengte toenam, wilde men een harmonische lijn behouden. Dit had dan weer ten gevolge, dat de taille lager kwam en nu eindelijk de normale plaats van het middel bereikte. Met dezen geweldigen omvang aan het lijfje moest ook de breedte van den rok in overeenstemming gebracht worden. En zoo ontstaat omstreeks 1830 de crinoline, die ingenieuze technische uitvinding, die moest dienen om het wijder worden van den rok mogelijk te

Cat. 64,
65

Fotomap
no. 6

Afbeelding 14

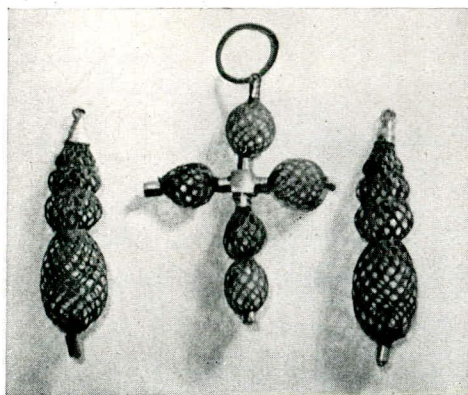
maken en te accentueeren. Er zijn een klein aantal origineele crinolines bewaard gebleven. Aanvankelijk zijn ze klein en rond en van kleurige banden gemaakt, waarbinnen paardenharen hoepels zijn genaaid; later worden ze voortdurend grooter en zijn ze niet anders dan een geraamte van baleinen in een steeds in omvang toenemend aantal geledingen, door verticale banden onderling verbonden en met een tailleband om het middel bevestigd. De crinoline beheerscht de mode van 1830—1870, gedurende welken tijd de rok geen andere wijziging ondergaat dan dat hij steeds omvangrijker wordt. De ontwikkeling van de mode kenmerkt zich dan ook in hoofdzak aan den snit van het lijfje en aan de afwisseling van stoffen en kleuren, die in deze jaren aanmerkelijk verschillend kunnen zijn. Inmiddels heeft Nederland een merkwaardige episode op het gebied der mode doorgemaakt. Terwijl men tot dusver niets liever wilde dan zich kleden naar den Franschen smaak of een welgevallig oog sloeg op hetgeen Engeland voor nieuwe snuffjes wist te bedenken, komt in de twintiger jaren en vooral na de politieke verwickelingen van 1830 een welbewust op touw gezette campagne, voornamelijk uitgegaan van Amsterdam, om

een Nederlandsche mode te scheppen. Door tijdschriften waren de dames reeds sedert lang op de hoogte van de vernieuwingen, die de mode voorschreef. In ons land kennen we sinds 1787 het „Kabinet van Mode en Smaak“, grootendeels aan de Parijsche mode ontleend. In 1821 verscheen de eerste jaargang van „Penelope of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd“. Uit de inleiding der redactie, die volgens toenmalig gebruik in een vraaggesprek wordt gevoerd, blijkt, dat Nederland zich wil losmaken van den overheerschenden Franschen invloed, waarbij men begint met zich van de Nederlandsche taal te bedienen, maar al gauw komt ook het verlangen een nationale mode te scheppen, wat in 1832 den stoot gaf tot het verschijnen van het tijdschrift „Euphrosyne“.

In de inleiding leest men o.a. „Berigt uitgegeven door de vereeniging ter bevordering van het invoeren eener nationale kleeddracht Bij niet weinigen werd de wensch levendig zich aan het verpligtend gezag van vreemde Modewetten te ontslaan en zelve tot stand te brengen, wat hiertoe, schier uitsluitend aan de luimen en willekeur van vreemdelingen, onbekend met ons klimaat, leefwijze en zeden was onderworpen Men wil geen revolutie in de mode ontketen, noch terugkeeren tot de kleeding onzer voorouders uit de roemrijke gouden eeuw, maar „men stelt zich voor om achtereenvolgens en van lieverlede door eigen vinding en smaak zich datgene aan te schaffen,

Cat. 72
Afb. 15

Afbeelding 15

Oorbellen en hangertje naar een ontwerp in het tijdschrift „Penelope“ - 1821

Cat. 72

Cat. 62a,
65a, 74b,
75b, 89
Afb. 14

Plaat VII

Cat. no. 65

wat tot hiertoe alléén door tusschenkomst van vreemden onder ons is ingevoerd". De redactie noodigt alle vrouwelijke landgenooten uit nieuwe denkbeelden kenbaar te maken, „welke zullen kunnen strekken om de Hollandsche kleederdragt zooveel mogelijk met de binnenlandsche nijverheid en de inlandsche fabrieken en trafieken of andere middelen van bestaan te verbinden . . . ten einde ook langs dien weg de Vaderlandsche industrie meer en meer bevorderd worde". De beweging is bovenal chauvinistisch.

De Fransche hoeden bijv. zijn omstreeks 1830 buitengewoon groot. Zij worden achter op het hoofd gedragen om het weelderige kapsel van krullen langs de slapen vrij te laten en met keelbanden onder de kin gestrikt; de hooge bol heeft een uitbundige versiering van linten of bloemen. Euphrosyne nu wil deze overdrijving bestrijden en ontwerpt een „kleiner en platter" model met afhangende „witte sjerp van zijden gaas of geborduurde tulle. Wij zullen deze smalle sluyers de naam van Wimpels geven, in toepassing op onze Zeevaart, waar ons Vaderland deszelfs grootheid voornamelijk aan verschuldigd is". Ook de mutsen worden door Euphrosyne hervormd, eveneens kleiner van luifel en krijgen den naam van „Konin-ginne"-mutsen. Aanvankelijk heeft deze propagandistische beweging wel succes gehad; getrouw wordt in het tijdschrift mededeeling gedaan „dat men bij het jongste Concert binnen Delft mutsen heeft opgemerkt van echt Nederlandsch fatsoen en dat men de Hollandsche kleeding in genoemde Stad bereids openlijk ziet dragen". Dergelijke berichten komen van de correspondenten uit Groningen en Zwolle, waar op de officieele bals van den Gouverneur „onder groote toejuiching en goedkeuring de Nationale Kleeding" is gezien. Ook Amsterdam liet zich op het tooneel niet onbetuigd.

Wat nu heeft Euphrosyne onder deze Nationale Kleeding verstaan? Dit blijkt uit de illustraties uit haar tijdschrift zoowel als uit de beschrijving, die het doel duidelijk stelt: „Deze kleeding bestaat uit een onderen bovenkleed of korte *tunica*, welke laatste wij voorstellen om voortaan als „nationaal onderscheidingsteeken aan te nemen". Aan dit kenteken heeft het blad zich in alle ontwerpen gehouden; om het nationale nog te accentueeren kan men dan een ceintuur van rood, wit en blauw lint dragen. — Is nu

werkelijk de tunica der Nederlandsche mode zóó iets bizonders, dat zij oogenblikkelijk in het oog valt en zich van andere modellen volkomen onderscheidt? Mij dunkt van niet. Het Centraal Museum bezit een zeer fijne wit-linnen japon met tuniek; langs den rand der beide rokken en langs de dubbele schouderkraag of „palantine" zooals het in oude modeboeken heet, is de japon met tulle gegarneerd, waarop elkaar oversnijdende cirkels zijn geborduurd, een prachtig handwerk. Deze japon is dus ook omstreeks 1832 te dateeren, of daarvóór (?), want de ballonmouwen hebben de goedkeuring der redactie zeker niet gehad. Zij trekt er in haar rubriek „Mengelwerk" scherp tegen te velde en stelt de vraag of de „vertooning van eene mouw veel te wijd voor den inhoud ook niet een belachelijke zaak ware?" Alle uitwassen der mode worden vermeld, waaronder „de naauwe en smalle Brusselsche en Parijsche schoentjes" en vooral de „Rijglijven" (corsetten).

Ook voor de heerenkleeding is eenzelfde kans gewaagd. De gebeurtenissen van 1830 maakten het mogelijk de Nederlanders enthousiast voor het denkbeeld eener modehervorming te stemmen. Eveneens in Januari 1832 verscheen het „Tijdschrift voor de Hollandsche Heerenkleeding en ter bevordering van de Nationale Nijverheid", genaamd Proteus. De Heer J. B. Renard, Mr. Kleermaker op de Heerengracht te Amsterdam heeft in een tweetal modellen getracht een nieuwe mode in te voeren, waarbij hij ook aan het bestaande een nationaal element wilde toevoegen. Veel had dit alles niet te beteekenen; in de heerenmode zelfs veel minder dan in het vrouwencostuum; ook aan dit tijdschrift is geen langer bestaan dan van één jaar beschoren geweest.

Hoe wij ons de heerenmode in al zijn verscheidenheid voor te stellen hebben, zien we duidelijk in een „Knipselboek" uit dien tijd, dat op de tentoonstelling in het Haagsche Gemeente Museum „Het tijdperk van de Camera Obscura" (December 1940/Januari 1941) uit particulier bezit voor den dag gekomen is. Het zijn felkleurige geestige knipsels, soms wat caricaturaal, maar toch zijn al deze figuurtjes naar het leven getypeerd, zooals zij in hun dagelijksche dracht op straat werden gezien: de heeren in hun groote pelerinejassen of carricks (almaviva's) of in een getailleerde jas met pofmouwen.

Afbeelding 17

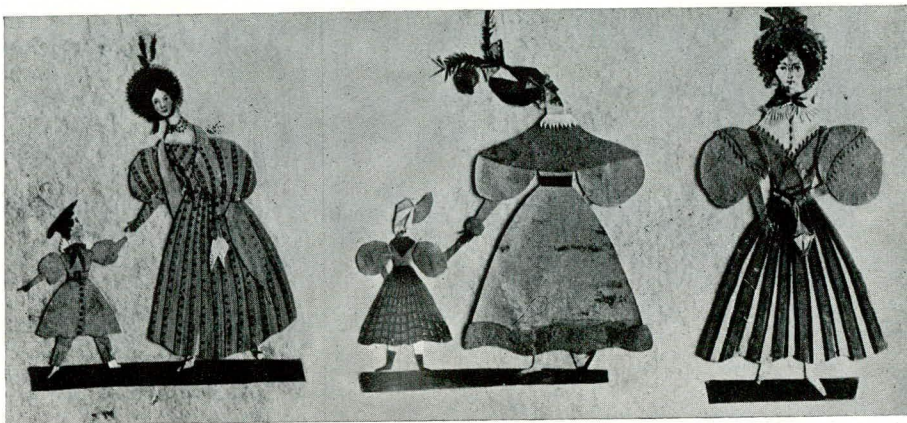
Afbeelding 18

Afbeelding 19

Afbeelding 20

Afbeelding 21

Allen droegen de lange broek, de meeste donker van kleur, maar de dandy met de lichte broek en souspieds ontbreekt niet; zijn broek is langs de naden met donker tresband afgezet. De vorm der hooge hoeden is zeer verschillend, soms puntig dan weer cylindervormig. Zij zijn de illustraties van Hildebrand's woorden in de Camera: „Ik zou om iets te noemen een nieuwen hoed gekocht hebben; geen buitensporig model (geen nationalen bijv.) geen te hoogen of te platten bol, goed om af te nemen voor een verstandig man en op het hoofd te houden voor een gek, doch stellig een hoed om niets van te zeggen”. Hildebrand zelf heeft nog de episode der nationale mode meegemaakt. In zijn „Na vijftig jaar” (1887) geeft hij, daartoe door talloze vragen gedrongen, uitleg van veel woorden en termen in de Camera Obscura gebruikt. Zijn eerste hoofdstuk luidt dan ook: „Van den nationalen hoed en verdere kleedingstukken” en daarin beschrijft hij de „loffelijke poging nog wel destijds van de hoofdstad uitgegaan om in Nederland, tot schitterender triomf over België, een nationale kleederdracht te improviseeren”. Ook zooals hij zijn oom Stastok beschrijft op den feestavond te zijnen huize is een typische illustratie van de toenmalige mode: „Mijn oom . . . is niet groot van postuur en heeft om hem recht te doen geen ander lichaamsgebrek dan zijn hooge linnen halsboorden. Deze zijn heden, wegens het feest van den dag, nog ééns zoo hoog, zoodat ze zelfs de uiteinden van zijn ooren in eenige ongelegenheid brengen. Voor het overige draagt hij een wit stropje, een overhemd met

jabot, een wijden zwarten rok, die van achteren gezien wel wat van een jas weg heeft en nog altijd een korte broek, zoodat men in de gelegenheid is de welgevormde kuit te bewonderen, die in fijne floretten kousen steken”.

Niet minder instructief is de schildering van het uiterlijk van Pieter Stastok Jr. Voor het avondje „ligt Pieter Jr. onder zijn, wat de zeelieden noemen, beste tuig. Hij is (ik moet het zeggen) volmaakt naar de mode gekleed; een zwarte pantalon met souspieds, een zwart satijn vest, een blauwe rok met glimmende knopen; en toch ziet hij er infaam ouderwetsch uit. Want de pantalon is zoo kort en het vest is zoo laag uitgesneden en zoo wijd om het midden; en de rok is zoo smal van kraag en zoo breed van rug; en waarom verstokt hij zich nu om zich met een bruine stropdas te willen uitzonderen, in plaats van een zwarte om te hebben zooals alle fatsoenlijke menschen”. Dit alles is in 1836. Hiertegenover de hypermodieuze kleeding van den charmanten van der Hoogen (1851); „. . . . Deze persoon was gedost in een zeer nauwen groenen rok met zeer kleine vergulde knoopjes en zeer nauwe en korte mouwtjes, een zeer wijden zwarten pantalon met zeer spits toeloopende pijpen, en een gebrocheerd zijden vest. Een zwart satijnen strop, in welks slippén een zeer lange, zeer dunne gouden doekspeld stak met een klein goud snoertje daaraan vast, stroogeel handschoenen en zeer puntige laarzen voltooiden zijn kleedij”.

Bij de bestudeering der afzonderlijke kleedingstukken — waarvan er zeer weinige over-

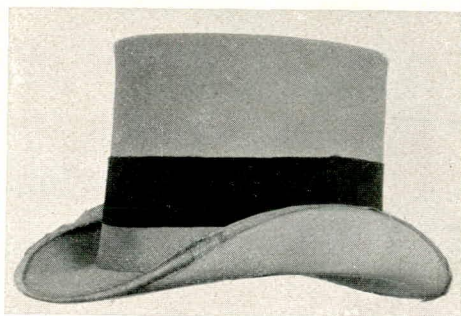

Afbeelding 22

gebleven zijn — blijkt dus aan de hand van de literatuur, dat de lange pantalon thans algemeen in de mode gekomen is, gewoonlijk met soupieds gedragen. Zwart was vereischte voor avondkleeding, maar overigens komen pantalons in kleuren van grijs, beige, bruin-geruit enz. voor. Het model van den rok tusschen 1835 en 1850 was sterk aan mode onderhevig. Hoe korter en hoe nauwer, des te modieuser was men gekleed. En niet minder werd een rok „gedateerd” door den vorm van de kraag: een smalle kraag was in 1836 al ouderwetsch, terwijl de shawlkraag hoogmodern was, wat voornamelijk het vest een bijzonder cachet gaf. Aan stof en kleur van het vest kon de drager zijn persoonlijke smaak en fantasie naar hartelust botvieren. Daar men ze niet kon verknippen om ze tot andere doeleinden te gebruiken, zijn een groot aantal heerenvesten uit de 19de eeuw bewaard gebleven. In hun kleurigheid hebben ze de donkere heerenkleeding „opgehaald” en geflatteerd. Het fijne linnen hemd was van niet minder belang; het werd thans zorgvuldig geplooid en gesteven, nu de jabot had afgedaan. Om den hals droeg men

de stropdas, waarboven de halsboord nog steeds uitstak, al zijn in 1850 de tijden van de vadermoorders voorbij. Hildebrand beschrijft in „Na vijftig Jaar” de stropdas als een „min of meer stijve voor den tegenwoordigen smaak veel te breede opgemaakte zijden das met of zonder valsche strikje van voren en van achteren met een gesp aangehaald”. De zwarte hooge hoeden zijn tegen het midden van de 19de eeuw vervangen door grijze castoren met op zijde omgekrulden rand en met een breeden zwarten band gearneerd, navolging der Engelsche mode. Uit Hildebrand's beschrijvingen blijkt evenwel, dat ook gele stroohoeden of hoeden van Italiaansch stroo door heeren werden gedragen. Voor de „finishing touch” van de heerenkleeding was in dezen tijd van bijzonder gewicht het horloge met een gouden ketting over het vest gedragen, thans een uurwerk à cylindre in tegenstelling met het „goud horloge, dat Oom Stastok's dagindeeling regeerde en dat een goed, groot, dik en vet uurwerk was met twee kasten over elkaar”. Wat leert nu het Knipselboek omtrent de vrouwenkleeding in het tweede kwart van de 19de eeuw? In de eerste plaats geeft het een indruk van de groote verscheidenheid van stoffen, nog daargelaten of de kleuren der plakplaatjes de juiste zullen zijn geweest. Naast effen stoffen met bont gearneerd, Afb. 23 zien we strepen, ruiten en bloempatronen. 18—21 De ballonmouwen waren nog volop in de mode, al of niet met nauwsluitenden ondermouw; behalve breede schouderkragen draagt men nu ook driehoekige shawls in kleur of met bonte randen op witten grond, of een tullen of neteldoekschen pelerine, verwant aan de schouderkraag, die in de taille wordt bevestigd, en waarover een ceintuur met gesp wordt gedragen. De hoeden met luifels Cat. 63b Afb. 24

Afbeelding 23

Cat. 84,
94a

Afb. 22

Plaat VIII

Cat. no. 73

Afbeelding 24

Cat. 64a

zijn met weelderige strikken van kleurig gestreept lint opgemaakt en onder de kin met keelbanden vastgebonden; zij omsluiten de krullen langs de slapen, terwijl de hoge lussen van het kapsel op het achterhoofd in den hoogen bol van den hoed verdwijnen. Hoe dit kunstige kapsel houvast verkreeg leest men in Euphrosyne: „ledere krul of strik wordt opgehouden door een boogje van gebronsd ijzerdraad in twee beenen uitloopende, welke men onder den kam insteekt en vastmaakt''. Deze eerste haar-spelden dragen den naam van „épingles protectrices''. Ook was er voor noodig een sierkam, die van ijzer of schildpad werd vervaardigd om het kapsel te steunen. De mooiste zijn geheel à-jour gesneden en bereiken een hoogte van 20 cm. Men draagt blijkbaar nog steeds zijden schoenen in sandaal-vorm, die met gekruiste linten over het been onder de knie worden vastgemaakt, doch schoentjes van goudleer met lage hakken komen reeds voor. Ook de kousen zijn de vermelding waard. Als regel zijn het witte katoenen, slechts bij uitzondering zijden. Zij zijn toonbeelden van verfijnd eigenhandig breiwerk; uit de talrijke voorbeelden blijkt, dat men allerlei variaties van steek en patroon verzoon om de à-jour kous op den voet te toonen. Opvallend is, dat in het Knipselboek de kinderkleding geheel gelijk is aan die der volwassenen.

Cat. 71a,
71b

Afb. 25

Afb. 8

Cat. 69

Afb. 26

Cat. 70

Tegen 1835 mogen we aannemen, dat de mode na de hiervóór beschreven bijzondere lotgevallen weer in meer normale banen is gekomen. Een zeer elegant voorbeeld in het Centraal Museum is de japon van beige tafzijde met zwarte dwarsstreepjes. De taille is op de hoogte van het middel en is van voren even toegespitst. Dit is een nieuwe gedachte, die steeds meer zal worden uitgewerkt en waarnaar men gedurende de volgende twintig jaren een japon kan dateeren. In den beginne wellicht onbewust verzonnen, heeft deze lijn toch stellig een onmisbare aesthetische functie gekregen. Naarmate nl. de rokken wijder worden, vraagt dit om een contrasteerende lijn in het lijfje, waardoor een gracieus en harmonisch geheel verzekerd blijft. Tegenover de omvangrijkheid van den rok komt nu een lengte-tendens voor het lijfje, waarnaar zoowel in vorm als garneering wordt gestreefd. De plumpe breede schouderkraag wordt hervormd en in diepe plooien en versmald om schouders en bovenarm gelegd en kruislings tot de taille doorgevoerd; de breede tullen ruche om den hals verdwijnt en maakt plaats voor een liggend kraagje van neteldoek of kant. De mouwen zijn bescheidener in omvang geworden en zijn al spoedig lang en sluitend, want omstreeks 1840 komt een geheel andere garneering van het lijfje, die de soberheid van de mouw van zelf voorschrijft.

In de mode van 1840—1845 heeft men herhaaldelijk een soort groote stoffen of zijden kragen gemaakt, die het beloop van de spits-toeloopende taille volgen en daarin worden opgenomen. Is de stof gestreept, dan knipt men het patroon van de kraag ook daarbij

Afbeelding 25

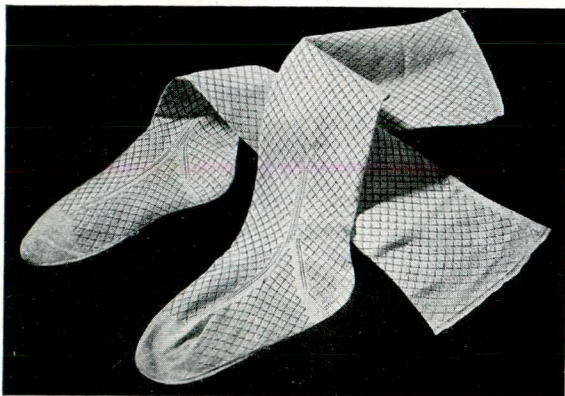

Cat. 73
Pl. VIII

Plaat IX

Cat. no. 74

Afbeelding 26

Cat. 74
Pl. IX

passend, zoodat de verticale lijn in het lijfje overheerscht. De overige garneering bestaat in het afwerken met passement of koord-franje in dezelfde kleur als de stof der japon. Nieuw bij deze eenvoudige lijn en snit is een zeer smaakvol cape-je eveneens van dezelfde stof, puntig van voren en van achteren, dat sluik om de schouders valt en even lang is als het lijfje. Ook dit werd met passement of franje afgewerkt. De avondjaponnen hebben een horizontaal décolleté, gegarneerd met een geplooid kraag van dezelfde stof, waarbij de schouders ontbloot blijven. Deze breede lijn is min of meer in overeenstemming met den wijden rok, we zien dan echter hoe de taille steeds meer wordt toegespitst. Intusschen zijn de stoffen geheel anders geworden. In de plaats van lichte pasteltinten van grijs, beige, reseda en olijfgroen kiest men nu vooral donkere tinten, soms in combinatie met lichtere strepen, soms in een gloed van changeant reflexen geweven, paars en groen, paars en rood, blauw en groen enz. Het kapsel volgt ook de nieuwe modelijn met verticalen tendens, in dien zin, dat de krullen niet meer als touffen op de slapen worden gelegd, maar nu als lange pijpenkrullen langs de wangen neerhangen. Het hooge kapsel heeft afgedaan en hiervan is het gevolg, dat de luifelhoeden veel kleiner worden en het gelaat nauwer omsluiten. In dezen tijd zijn ze bijna zonder uitzondering van tafzijde gemaakt.

Pl. IX

Cat. 54,
90
Afb. 27

Thuis is de kanten muts nog de gewone dracht. Zij kan ook in doorgestopte tulle gewerkt zijn of op het allerfijnste linon geborduurd. Het Centraal Museum bezit van dit laatste een prachtig voorbeeld; in de

plaats van het kleurige lint, dat gewoonlijk achter den geplisseerden strook of luifel gestrikt werd, heeft deze muts een krans van bouillonné's en wordt de gladde geborduurde rand onder de kin gestrikt. De hierbij afgebeelde mutsenbol werd bij het opmaken van mutsen gebruikt, een curiosum uit den tijd. In Zola's *L'Assommoir* (hoofdstuk V) vindt men de beschrijving van den winkel van Gervaise Coupeau, „Blanchisseuse de fin" met den nieuwen aanwinst van „sa mécanique", een gietijzeren kachel, waarop tien strijkijzers tegelijk tegen ijzeren platen kunnen worden gezet om verwarmd te worden. Gervaise, die wasch en opmaak van een damesmuts onder handen heeft, is een meester in deze kunst: „Elle avait préparé de l'amidon cuit pour le remettre à neuf. Elle promenait doucement dans le fond de la coiffe, le polonais, un petit fer arrondi des deux bouts . . . Gervaise acheva enfin la coiffe du bonnet de madame Boche. Elle en avait ébauché les dentelles, les détirant à la main, les redressant d'un léger coup de fer. C'était un bonnet dont la passe (luifel) très ornée, se composait d'étroits bouillonnés alternant avec des entre-deux brodés. Aussi s'appliquait-elle, muette, soigneuse, repassant les bouillonnés et les entre-deux au coq, un oeuf de fer fiché par un tige dans un pied de bois . . .", om tenslotte de muts te plaatsen „sur un champignon garni d'un linge et en tuyautant les dentelles minutieusement au petit fer."

Cat. 82

Na eenige jaren van stemmige kleding met gesloten hals en lange sluike mouwen komt onafwendbaar het verlangen naar variatie en ditmaal naar iets nieuws, waarbij thans een vroolijker aspect zal moeten worden gevonden. Na 1845 blijkt dit op twee manieren mogelijk geweest te zijn en wel juist aan hals en mouwen. Het is het moment, waarin het „chemisetje" in de mode komt. Aanvankelijk klein en in het lijfje genaaid werd het langzamerhand zooveel grooter, dat

Fotomap
no. 7

Afbeelding 27

Plaat X

Cat. no. 75

Afbeelding 28

men het afzonderlijk onder de japon aantrok, hetgeen bij de behandeling in de wasch uit practische overwegingen ook veel meer vóór had. Als wit-neteldoeksche of kanten garnering is het zeer flatteus in het gezicht en maakte dadelijk veel opgang. Het bestaat uit een liggend kraagje en vestje en werd jarenlang een dankbaar object voor het fijnste borduurwerk. Hier bij is dan het „Engelsch” borduren met meer symmetrische patronen en randen met gaatjes modern tegenover de dik-opgewerkte gevulde ranken en bloempjes van vroeger. Evenals de gesloten boord van het lijfje als het ware was opengemaakt om daarin een plaats aan het chemisetje te geven, zoo heeft men ook de lange sluike mouw geopend en daaruit als garnering een ondermouw van hetzelfde handwerk ontworpen. De snit van de mouw wordt geleidelijk verwijd; in de wijde opening wordt de geborduurde of kanten ondermouw gehecht en is al even makkelijk als het chemisetje voor de wasch daaruit los te maken. Men noemt dit model „pagode-mouwen”. Groot is het aantal dezer mouwen en chemisetjes, dat uit de jaren tusschen 1845 en 1860 is bewaard gebleven, echter zelden vindt men een driedelig bij elkaar behoorend stel. — Doordat nu de japon over het chemisetje werd aangetrokken keert men na lange jaren weer terug tot het

openen en sluiten van de japon van voren. Dit wordt uitdrukkelijk als iets nieuws vermeld in een modeblad, dat in 1850 verscheen, genaamd „Toilet, Tijdschrift voor vrouwelijke handwerken”. Het werd te Parijs bewerkt, doch te Utrecht uitgegeven. Behalve voorschriften en patronen voor handwerken bevatte het elke maand een korte modebespreking bij een gekleurde plaat, waarin het bizondere der komende Parijsche mode werd uiteengezet.

Intusschen is de crinoline omstreeks 1850 nog steeds grooter geworden. Men moest toch wel iets verzinnen om aan dit geweldige oppervlak van den rok eenigen „inhoud” te geven. Zoo ontstaan de rokken met twee en drie volants, waarvoor speciale stoffen gekozen worden. Geborduurde organdi en tafzijde met ingeweven randen leenen zich hiervoor bijzonder goed. Boven elkaar geplaatst zijn ze de vanzelfsprekende garnering van den rok geworden. Het lijfje bereikt tusschen 1850 en 1855 het puntigste model en krijgt de benaming van „snebbentaille”. Als afwerking van het décolleté in de avondkleeding diende een breede strook van organdi of kant. De ontbloote schouders kon men met mantille of shawl beschermen; gewoonlijk zijn deze laatste gestreepte vierkante doeken van uiterst fijn weefsel, barège e.d., die men dubbel vouwde en als driehoekige shawl zeer gracieus over den crinolinerok kon laten hangen.

Deze bijzonder artistieke en kostbare mode is een bewijs, dat men weer meer aandacht schonk aan de „haute couture”, zooals Parijs en thans ook Weenen dit geliefde voor te schrijven. In Nederland was men in de veertiger jaren wel wat tot een genoegzamen, saaien en eenigszins burgerlijken smaak afgedaald; eigenlijk was de mode te algemeen geworden. Dit vindt zijn verklaring hierin, dat door de verbetering van de technieken, als gevolg van de uitvinding der machines — o.a. nieuwere weefgestoelten en de naaimachine in 1844 door den Amerikaan Howe — de industrie in staat was alles goedkooper te leveren. Hierdoor kwamen ook de betere stoffen en japonnen binnen het bereik van veel meer menschen dan vroeger het geval was. Zoo ontstond omstreeks het midden van de 19de eeuw een begin van confectiekleeding, waarnaast en als reactie waarop de haute couture weer in eere werd hersteld.

Cat. 79

Afb. 28

Cat. 83

Fotomap
no. 8

Cat. 83a

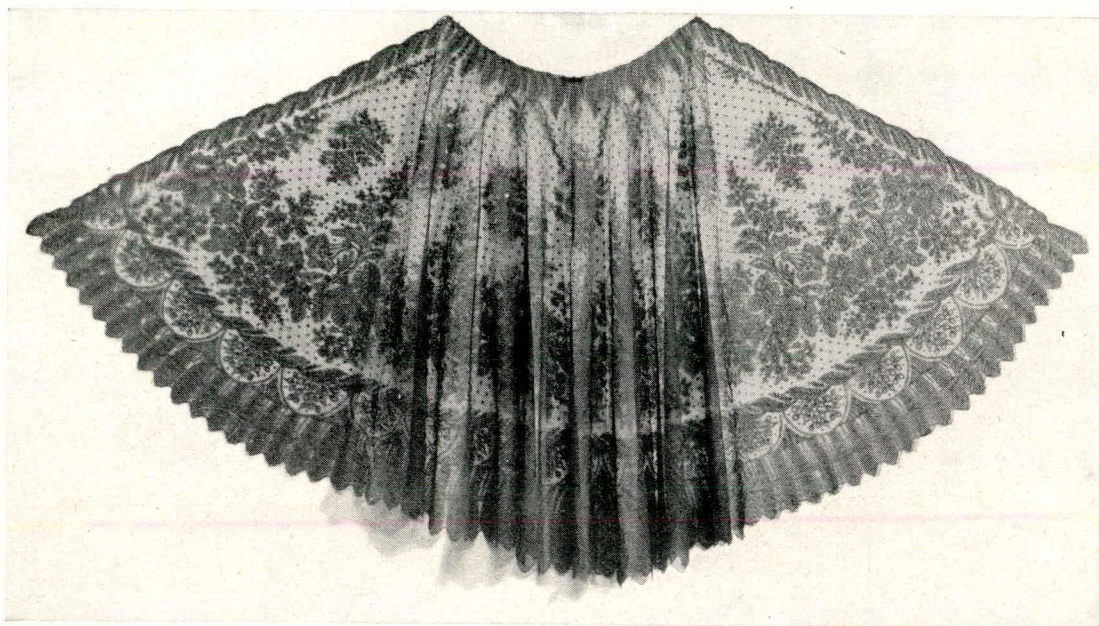
Cat. 75a
82b

Pl. X

Plaat XI

Cat. no. 93

Afbeelding 29

Het moderne kapsel voor deze jaren is zonder krullen. Het haar wordt golvend langs de slapen en over de ooren gelegd en men draagt een vlecht of chignon in den nek. Vele gedateerde portretten uit dezen tijd wijzen echter uit, dat daarnaast de pijpenkrullen nog zeer lang in de mode blijven.

Na 1860 heeft de crinoline haar allergrootsten omvang bereikt, maar dan is het model eenigszins gewijzigd. Zij is niet meer rond, maar ovaal, waarbij de grootste breedte achterwaarts uitstaat. De snobbentaille verdwijnt in dezen tijd en wordt vervangen door een lijfje, dat rondom bij het middel eindigt en met een ceintuur met strik wordt afgewerkt. Een geheel nieuw denkbeeld is het om het chemisetje te maken, tot wat wij in de negentiger jaren hebben leeren kennen als een blouse met mouwen, waaroverheen men het lijfje van de japon als een bolero draagt. Hildebrand geeft in „Na vijftig jaar” een verklaring van een „spencer”, genoemd naar den uitvinder Lord Spencer (gest. 1810): „aanvankelijk een overrok zonder panden voor de heerenkleeding . . .” De benaming ging over op een dameskleedingstuk van zijde, nanking of ook, naar seizoenen, van neteldoek, niet ongelijk aan wat men later een blouse noemde: een ruim lijf met boord om den hals, band om het midden en dat op den rug

werd dichtgemaakt. De spencer, het korte manteltje, dat de dames in den Empiretijd droegen herleeft dus min of meer in gelijken vorm en benaming tijdens het tweede Keizerrijk. Het Centraal Museum bezit hiervan een bijzonder goed exemplaar, dat om de garneering omstreeks 1865 is te dateeren. Het is een aardig specimen voor de dagelijksche kleeding. Bij de meer gekleede japonnen kan men een uitgesproken voorkeur voor helblauwe of korenblauwe taf- of ripszijde opmerken. Verscheidene japonnen in dien trant zijn bewaard gebleven. Zij lijken alle min of meer op elkaar in den snit van het lijfje en in de enorme breedte van den rok. Ook zijn ze alle met zwart gegarneerd, sommige met zwart tres of gitten bestikt of geborduurd met ornament van bloemranken langs den rokzoom, terwijl het lijfje langs de sluiting, de armsgaten en aan den onderkant van de mouwen op dergelijke wijze is versierd. Ook is gewoonlijk de geheele zoom met een rouleau van ineen-gedraaid koord, zijde en git zichtbaar afgezet om het slijten van de zijde tegen te gaan. De ceintuurs zijn smal en recht van voren, hebben echter van achteren kolossale strikken en rosetten van zwart fluweel met franje afgezet; ook wel kan het lijfje met een dergelijke garneering van blauwe zijde

Cat. 92

Cat. 93

Pl. XI

Cat. 92
Fotomap
no. 9

eindigen. De kostbaarheid van deze japonnen vereischte, dat de Hollandsche vrouwen er zuinig op waren; het is dan ook wel zeker dat zij er lang mee moesten toekomen. Men vindt er meestal twee lijfjes bij, een hoog en een laag van ongeveer denzelfden snit, zeer eenvoudig gemaakt en alleen met zwart git of kant gegarneerd onder aan de mouwen en zonder uitzondering aan het armsgat. De felle kleur verdroeg geen drukke garnering, integendeel zij maakte het wenschelijk door zwart getemperd te worden. Naast de vele hardblauwe tinten, die zoo kenmerkend voor dezen tijd zijn, zijn ook andere, meer pasteltinten in de mode geweest, zooals rose en paars in vele schakeeringen, terwijl ook veel zwart werd gedragen, maar voornamelijk door oudere dames.

Cat. 95

Bij deze mode der zeer groote crinoline-japonnen behoorde onafscheidelijk de shawl, al heeft men ook wel mantilles gedragen, die dan min of meer naar den vorm van de japon-silhouet werden geknipt. Toch is de shawl veel meer gedragen; men kan twee soorten onderscheiden. Voor daagsch gebruik de omslagdoek, meer algemeen bekend als palmdoek, zooals die al in den Empiretijd in de mode kwam. Maar nu zijn de Cashmire-shawls meestal van wol en wordt het palmetmotief niet tot den rand beperkt, maar als symmetrische compositie over de geheele doek verdeeld. De kleuren zijn hard rood vermengd met in hoofdzaak geel en groen, terwijl ook veel zwart de felheid der tinten verzacht. Daarnaast komt dan als nieuwe mode de kanten shawl voor de avondkleding,

Cat. 94a

Afb. 29

fijn en doorzichtig, in driehoekigen vorm of ovaal. Naast enkele crême shawls zijn toch de zwarte het meeste gebruikt. De patronen bestaan uit ranken en bloemen, alle ontleend aan de Fransche Lodewijkstijlen en in deze traditie voortgezet. Ze komen zoowel in machinale als in echte kant voor en hebben den algemeenen naam aangenomen van de plaats waar ze, althans in echte kant, het meeste zijn gemaakt nl. in Chantilly.

Het kapsel heeft sinds 1850 niet veel verandering ondergaan, alleen draagt men de chignon veel lager in den hals en is het noodig daarover een net te dragen om alles bijeen te houden. Deze zwarte zijden netten zijn grof geknoopt en mochten in tegenstelling met de mode in onze dagen zeer zichtbaar gedragen worden.

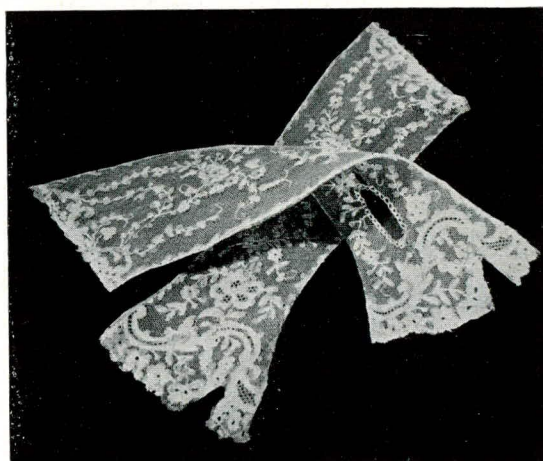
De hoeden, die men op dit kapsel droeg zijn

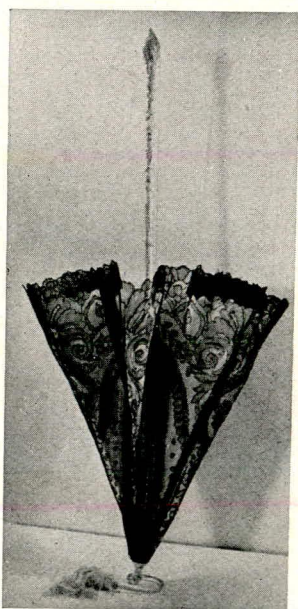
duidelijk in twee typen te onderscheiden: òf wel een zeer klein hoedje met smallen rand op het achterhoofd, met keelbanden gestrikt; òf wel een vrij groote platte ovale hoed van stroo met struisveeren gegarneerd, zoover naar voren gedragen, dat het kapsel in den hals geheel zichtbaar blijft.

Ten slotte moet bij deze mode nog met een enkel woord melding gemaakt worden van allerlei accessoires, die de op zich zelf reeds rijke kleding van 1865 completeeren. — Nu het lijfje en de rok menigmaal afzonderlijk gemaakt werden en deze afscheiding door een ceintuur werd bedekt, was het mogelijk in den rok den zilveren haak van een beugel- en kralentasch te steken, waarin men naar de toenmalige mode behalve den zakdoek en het lodderijndoosje (eau de la reine) ook de „ménagère", het étui met naalden, schaar, vingerhoed en wat meer noodig was bij het door alle dames beoefende borduurwerk, borg. Deze gebreide kleurige kralentasschen, dikwijls met romantische opschriften „Souvenir", „Amitié", werden naar patronen in de modetijdschriften vervaardigd en al draagt men ze tegenwoordig niet meer op den rok, zooals het eigenlijk zou moeten, zijn ze in onze dagen nog steeds als „antiek" in gebruik als nu eenmaal onmisbare avondtaschjes.

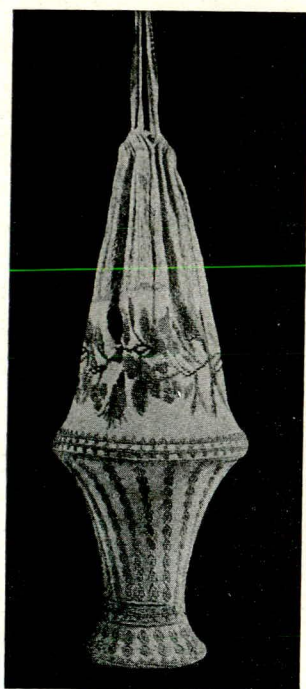
De kanten Chantilly shawls hebben de Cat. 97 verfijnde afwerking der dameskleding in Afb. 31 dezen tijd zeer beïnvloed. Allerlei kleinere attributen van kant komen in de mode. Behalve kraagjes en kantjes werden o.a. ook zijden handschoenen vervangen door kanten

Afbeelding 30

Afbeelding 31

Afbeelding 32

mitaines; een breede opening aan de binnenhand maakt het mogelijk ze gemakkelijk aan en uit te trekken zonder de kant te scheuren; zij zijn te beschouwen als de verfijning van de gebreide zijden en katoenen kousen, die men omstreeks 1830—1840 wel heeft gedragen. Nieuw zijn de parasolletjes van Chantilly kant, die nu bizonderen opgang maken. Het zijn ware kunststukken, ook in techniek, want met een mechaniek om ze opzij te kleppen, konden ze ook als rijtuig-parasolletjes dienst doen. Bij voorkeur zijn ze van zwarte kant met witte of lichtgekleurde zijde gevoerd. De fraai in ivoor gesneden stokken bewijzen hoezeer ze als luxe-artikelen zijn te beschouwen, want tegen het zonlicht zullen ze niet veel bescherming gegeven hebben, daarvoor waren de zwarte moiré-zijden of groengevoerde naturel zijden parasols veel meer geschikt. Noemen we tenslotte nog de réticule, die bij de mode van dezen tijd behoort en onmisbaar is. Het is een van zeer fijn wit katoen kunstig gebreed kralentaschje met stijven bodem, dat alleen wanneer het hangend gedragen wordt zijn bestemden vorm krijgt; leeg valt het plat in elkaar als een crinoline. Het kralen patroontje bestaat uit bloempjes en rosetten waaruit een voorliefde voor turquoise kleur spreekt, een modekleur, die wij ook in het glaswerk uit het midden van de 19de eeuw opmerken. In 1870 is met het tweede Fransche keizerrijk ook de crinoline verdwenen, nadat zij meer dan veertig jaren een heerschappij in de mode had gevoerd, waarnaar de vrouwenkleeding zich gedwee had gevoegd. Geen wonder, dat men nu eindelijk wat anders wilde. Maar wat nu? De nieuwe mode heeft geenszins den eenvoudigsten weg gekozen, want zelden is de snit der japonnen ingewikkelder geweest dan juist in 1870. Nieuwe lijn en silhouet maken den indruk alsof de wijde crinoline-rok van achteren bijelkaar is geraapt en opgedoft, waarbij hij gesteund werd door een nieuwe opvulling, die den naam van tournure krijgt. Dit is een maaksel van linnen of paardenhaar, half rond en met baleinen in den gewenschten vorm gebogen, dat om het middel wordt vastgebonden. Een enkel maal vindt men een „sleeptournure”, die tevens als onderrok is gemaakt en het beloop van den rok aangeeft. Gewoonlijk bestaat de japon uit drie deelen: over den rok, die lang en wijd is een tuniek, eveneens zeer ruim, die van voren puntig of

Cat. 97
Afb. 30

Cat. 88
Afb. 31

Cat. 98,
99
Afb. 32

Cat. 103a

Cat. 100a
Pl. XII

Plaat XII

Cat. no. 100

Afbeelding 33

afgerond tot op de knieën hangt en naar achteren toe wordt opgenomen en op de tournure gedrapeerd. Het lijfje wordt veel langer en bovendien van achteren met panden of „écharpes" afgewerkt, die eveneens op de tournure komen te liggen; het is aan den hals gesloten of alleen van voren vierkant uitgesneden en met een ruche afgezet. De mouwen zijn ruim en lang en slechts aan de polsen gegarneerd, soms met wijde strooken. De stoffen zijn alpaca, tafzijde, percale en organdi en men geeft dikwijls de voorkeur aan gestreepte patronen, waarvan schuingeknipte biais de weelderige garnering helpen bevorderen. Ook machinaal geborduurde neteldoeksche japonnen komen voor, waarbij de breed versierde rok en smallere randen voor het lijfje het model van de japon reeds min of meer van te voren bepalen. Het is alles rijkelijk en volumineus, wat voor deze mode tot 1875 wordt verlangd.

Dan komt er een vereenvoudiging, die allereerst hierin bestaat, dat lijfje en tuniek aanéén worden geknipt; deze snit loopt eigenlijk op de mode van 1878—1883 vooruit,

want omstreeks dien tijd zien we de rokken veel nauwer worden en kokerachtig; zij hebben van onderen twee of meer geplisseerde stijve strooken; gevolg is, dat ook de lijn van tuniek en lijfje geslotener wordt, al blijft de drapeering op de tournure bestaan. Deze modellen hebben onmiskenbaar verwantschap met de overjaponnen, die een eeuw vroeger werden gedragen en heeten dan ook weer „polonaise" (vgl. afb. 7). Men ging zelfs zoover in de versobering, dat de tournure geheel verdween, maar dit is toch slechts zeer korten tijd het geval geweest. Want omstreeks 1880 wordt de tournure vervangen door de „queue de Paris", die wel weer hetzelfde silhouet beoogt, maar nu in geplooiden en geheel verstrakten vorm. Een bijzonder mooie Fransche japon uit het jaar 1882 bezit het Centraal Museum, waarbij boven alle theorie en voorschriften uit, slechts gestreefd is naar een elegant en uiterst smaakvol geheel. De rok is van pauwblauw satijn met twee groote bouillonné-banen bezet boven een geplisseerden strook aan den zoom; de tuniek van blauwe en goudgele gebrocheerde zijde, ditmaal aan den rok vastgenaaid, heeft twee gedrapeerde paniers op de heupen — dus ook weer een herinnering aan de 18de eeuw — en is van daaruit met groote touffen naar den sleep gedrapeerd. Het lijfje of jacquet van dezelfde stof sluit nauw aan op de tuniek, van achteren in een lange punt eindigend met blauwe strikken, van voren met een puntig geplooid vestje van blauw satijn; een opstaande boord en revers omlijnen het vierkante décolleté, dat met kant en ruches is afgezet, terwijl de halflange nauwsluitende mouwen op dezelfde wijze zijn gegarneerd.

In afwijking van de mode van 1870—1875 is het algemeene karakter na 1880 in de eerste plaats bepaald door de keuze van stoffen, waarbij bijna zonder uitzondering de voorkeur wordt gegeven aan twee verschillende en vooral contrasteerende voor één gewaad. De rok kan zijn van lichte effen kleur of geborduurd neteldoek, het lijfje daarentegen donker, waarbij wijnrood de modetint is geweest, zeer dikwijls in combinatie met grijs. De rokken met de geplisseerde strooken kunnen van binnen zóó nauw worden aangehaald, dat het lopen er door bemoeilijkt wordt tot kleine trippelpasjes; de queue wordt soms heel hoog gedragen, wat menigmaal critiek en bespottung heeft uitgelokt.

Cat. 107

Afb. 33

Cat. 104

Fctomap
no. 11

Cat. 103

Pl. XIII

Cat. 101

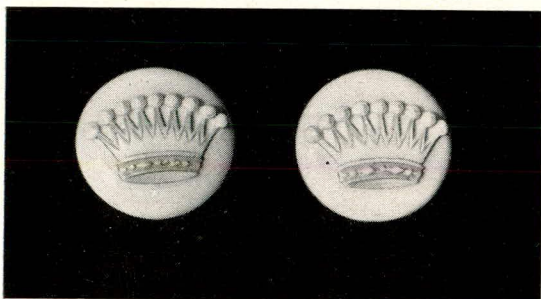
Fotomap
no. 10

Cat. 102

Plaat XIII

Cat. no. 103

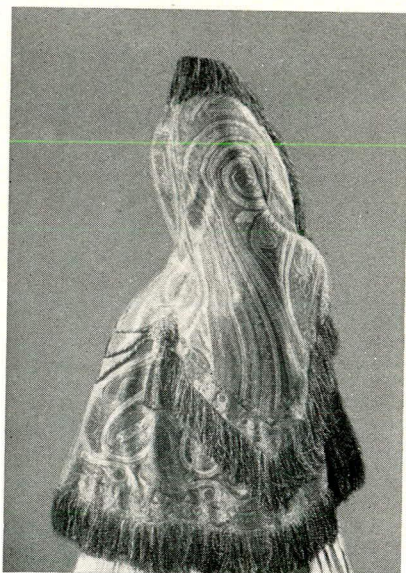
Afbeelding 34

Bij dit strenge ensemble past dan ook een geheel gesloten lijfje met hoog boord. Het vestje met een lange rij kleine knopjes gesloten is een nieuw motief in de kleding, dat aan het begin van een jarenlange ontwikkeling staat. Voor de afwerking van de mouw heeft men iets nieuws bedacht, dat geheel eigen is aan deze mode. Men zou verwachten, dat de mouwen evenals het halsboord met een kleine ruche van gaas of neteldoek zouden worden afgewerkt. Waarschijnlijk is dit om praktische overwegingen van vuil worden niet gebeurd. Portretten uit den tijd wijzen uit, dat men in de driekwart-lange mouw wit linnen gesteven manchetten stak, voor de helft zichtbaar, die gesloten werden met ivoren manchet-

knoopen, die met een kroon of in reliëf gesneden monogram zijn versierd. Afb. 34
Cat. 180a

Ook moet nog de aandacht gevestigd worden op de mantels en mantilles van deze periode. Deze moesten in snit en model kunnen passen op de queue. Het Centraal Museum bezit twee zeer karakteristieke specimina uit deze jaren: een donkerbruine ripszijden mantel met marabout-bont afgezet en met zijde en tres gegarneerd. De mantel is in den rug diep geplooid, waardoor het mogelijk is, dat hij zijn model over de queue behoudt. Een oplossing hierbij is wel in hoofdzaak geweest de pelerine-mouw, waardoor een soepel bewegen in het dragen mogelijk blijft. Ook bij den bijzonder fraaie avondmantel van palmdoek is deze lijn gevolgd; de mantel is gewatteerd en met goudgeel gestikt satijn gevoerd en zeer smaakvol met zijden koordfranje afgezet in alle schakeeringen die de Cashmere-shawl weergeeft. De mantilles zijn reeds van 1860 af veel losser van model en korter en doordat zij naar onderen toe wijd uitloopen levert het dragen er van over de crinoline, tournure of queue geen moeilijkheid op. Cat. 113
Cat. 114
Afb. 35
Cat. 95
Cat. 115

Bij de zeer uiteenlopende modes van 1870—1890 past ook tweeeërlei kapsel. Het kapsel van 1865, in het midden gescheiden, van achteren in een chignon gedraaid en met een

Afbeelding 35

Afbeelding 36

Cat. 101

net bijeengehouden wordt uit dezen dwang verlost bij de weelderige kleding der 70er jaren. Nu draagt men lange krullen over den rug en langs de schouders en een coiffure van vlechten op het hoofd. Dit kapsel behoeft in het geheel niet van eigen haar gemaakt te worden. Verschillende voorbeelden van postiches, van krullen, chignons e.d. vindt men in de toenmalige modeplaten o.a. in de Bazar en de Gracieuse, die allerlei uit de Parijsche bladen overnamen.

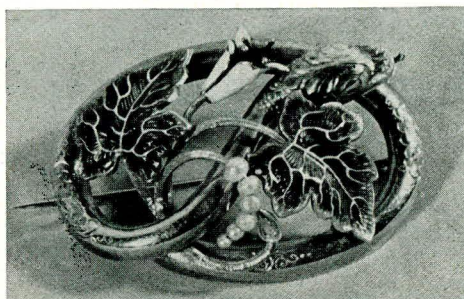
Cat. 101a
19

Bij dit kapsel kon men, wat de hoeden betreft, tusschen twee uitersten kiezen: of wel een nieuwe creatie, een z.g. „toque”, heel klein en met bloemen of veeren gegarneerd en geheel op het voorhoofd gedragen, of wel geheel op het achterhoofd een klein open hoedje als een diadeem, waarvan de binnenkant met bloempjes was gevuld; dit model werd met keelbanden gestrikt en komt nog uit de vroegere modes voort.

De strakke lijn van het jacquet of lijfje in de 80er jaren heeft vanzelfsprekend ook den vorm van het kapsel beïnvloed. De weelderige krullen verdwijnen; in de nieuwe mode wordt het haar zeer strak omhoog gekamd en met een vlecht in verticale richting tegen het achterhoofd gekapt, of wel men slaat het haar aan weerskanten naar binnen en maakt een chignon of eenige krullen boven op de kruin. Om de strengheid van deze lijn eenigszins te verzachten is het mode geworden op het voorhoofd poney te dragen. Zoo is de haardracht van zeer groot zeer klein geworden, en daarmee veranderde ook de mode van de hoeden. Ook nu is er tweeërlei fatsoen: of plat en ovaal met struisveeren gegarneerd en vóór op het hoofd gedragen, of een hooge toque met linten en veeren gegarneerd, die boven den bol uitsteken; deze vormen hebben den naam van Tyroler hoeden. Keelbanden raken langzamerhand uit de mode.

Cat. 118

Naar onze moderne begrippen wekt het verwondering, dat zooals uit portretten en schilderijen blijkt zelfs bij lichte zomerjaponnen toch zwarte schoenen (laarzen) en kousen worden gedragen. Voor avondkleding zullen dan ook wel het hier afgebeelde paar wit-satijnen laarsjes hebben gediend. Ze zijn merkwaardig van maaksel: de neus en de hiel zijn van wit leer en daaroverheen is pas het wit satijn gespannen, dat met het uitgeschulpte bovenstuk een zeer elegant model vertoont, waarbij de

Cat. 108
Afb. 36

Afbeelding 37

hooge hak nu voor het eerst in de mode komt.

Ten slotte een enkel woord over de sieraden van deze periode. In de mode van 1870—1875 droeg men gaarne in het décolleté een gouden ketting met een zwart geëmailleerd medaillon in goud gevat, en breede gouden armbanden om de polsen. Maar dergelijke kettingen pasten niet meer bij het jacquet van 1880—1885. Aan het gesloten halsboord speldde men nu een in goud gevatte camée of ander kleurig juweel. Naast edelsteen en parelen zijn echter vooral ook geëmailleerde sieraden in trek, waarvan men meermalen een volledig stel van halsketting, broche, oorbellen en armbanden maakte. Het Centraal Museum bezit hiervan o.a. een halsketting met twee oorbellen van wit-rose geëmailleerde bloempjes met een halfedelsteen in het hart. Voorts een voor den tijd zeer karakteristieke broche met een slangenmotief van goud, waartusschen een bloemkelk in wit email en blaadjes van blauwgroen-changeant émail en pareltjes zijn gewonden. De hierbij behorende oorbellen hebben hetzelfde motief in het klein. In hun kleurigheid en ingewikkelden vorm passen zij geheel in het kader van de mode der tachtiger jaren.

Cat. 101b

Cat. 178

Afb. 37

Cat. 179

In 1890 raakt men wel zoowat uitgekeken op de mode van de queue de Paris; men heeft wel getracht er nog allerlei variaties in te brengen maar dat raakte meer de garnering en de kleur dan den snit. Eigenlijk viel er in dit genre niets meer te bedenken, zoodat men zich wel op wat anders bezinnen moest. Na alle buitensporigheden, die in de laatste twintig jaren bij voortdurend in de mode waren geweest, is het begrijpelijk, dat men weer zijn toevlucht neemt tot versobering, of misschien nog beter gezegd, dat men tot bezinning komt. Evenals ten

Afbeelding 38

tijde van de Fransche Revolutie geldt ook nu weer de leuze: terug tot den eenvoud. Men wil als het ware weer opnieuw beginnen en streeft naar een normale bekleeding van het lichaam, zooals het gedurende bijna een eeuw niet meer was voorgekomen. Evenwel het uitgangspunt was geheel anders dan in 1790, zoo ook het resultaat. Het is hierbij van groot gewicht geweest een vrouwenkleding te bedenken, die het beoefenen van sport mogelijk maakte. Engeland gaf hier vanzelfsprekend den toon aan en verzoonde de overhemdblouse, die hiermede in de daagsche mode werd opgenomen om er zich lange jaren te handhaven. Het dragen van deze sportblouse of in het algemeen van een blouse, die nu al spoedig evenzeer in de mode kwam, sloot zich gemakkelijk aan bij de kleding, zooals die thans werd voorgeschreven, want de japon bestaat uit lijf en rok. De rok is glad en niet overmatig breed, de taille is op de normale plaats en de mouwen zijn lang en aansluitend aan den arm; het lijfje wordt van voren gesloten. Buiten dit Engelsche sportieve element ontwikkelt zich de overige mode geheel naar den Franschen smaak. Nu eenmaal de eenvoud van de lijn was vastgesteld, zocht men al spoedig compensatie hiervoor in een rijkere garnering. Dit is het thema, waarop in letterlijken zin wordt voortgeborduurd. Het vestje wordt geplooid, met soutache bestikt en voorzien

van kanten, strikjes en wat niet al. Van lieverlede wordt deze garnering uitgebreid over het geheele lijfje, eenige jaren later zelfs over den rok ten koste van de stof, die aan de garnering wordt opgeofferd. Dit is het programma in de jaren 1890—1895, waarin de mode haar oneindige fantasie laat werken.

Droeg men het lijfje boven den rok, dan wordt het aan de binnenzijde achter aan den rok met haak en oog vastgemaakt en met een tailleband gesloten om het goed op zijn plaats te houden; trouwens het lijfje is daar geheel van baleinen voorzien om het toch vooral aansluitend aan het lichaam te dragen. Ongetwijfeld is deze mode bijzonder deftig geweest. De geelsatijnen japon met parelen en gouddraad bestikt, zoowel op den rok als op het lijfje, is daarvan een treffend voorbeeld. Deze japon werd door een hofdame van Koningin Emma in 1892 op middag-recepties ten paleize Soestdijk gedragen.

In de volgende jaren, vooral in 1894 was geen garnering druk genoeg. Typeerend voor deze mode zijn een middag- (en avond)jurk, met hoog en laag lijfje van crème charmeuse-zijde, waarvan lijfje, rok en mouwen geheel met kleine plooitjes zijn bestikt; daarbij dan nog gaze-de-soie strooken langs den rokzoom, een dubbele kraag met lichtblauwe tafzijde afgewerkt, terwijl een ceintuur met lange gefronste en geplooid einden en een touffe van lichtblauw gaas op de borst de garnering voltooien. Bovendien is dan nog het halsstuk boven den kraag van crème tafzijde met plooitjes, gaas en kant en een dito hoogstaand boord aan de reeds overladen japon toegevoegd. Toch is het geheel jeugdig en charmant en een bewijs van wel zeer bekwame naaikunst.

De gekleede blouse is eveneens in deze jaren zeer gewild geweest en zoo kan het niet verwonderen, dat voor de zeegroene tafzijden blouse, eveneens uit 1894, een fantastische garnering werd bedacht. Slechts rug en mouwen, halsboord en ceintuur zijn van tafzijde, de laatste rijkelijk met strikken afgewerkt; de voorpanden daarentegen bestaan geheel uit geplisseerde gaze-de-soie, waarover een soort bolero van donkergroen fluweel, die zelf weer met zware reliëfkant is belegd.

Bij de avondjaponnen droeg men nu vrij korte pelerines, die den naam krijgen van „sortie” of „rotonde”. Zij kunnen zeer elegant en

Cat. 116

Pl. XIV

Cat. 126

Fotomap
no. 12

Cat. 127

Afb. 38

Cat. 126a

Afb. 39

Plaat XIV

Cat. no. 116

Afbeelding 39

smaakvol gemaakt zijn. Het Centraal Museum bezit een prachtig exemplaar van witte moiré-zijde, langs de randen bewerkt met stalen kraaltjes; een dergelijk motief gaat straalsgewijze van den hals uit en de boord is gemaakt van meerdere strooken van geplisseerde gaze-de-soie. Voor oudere dames kende men sorties in zwart fluweel of ripszijde met veel kralen en gitten gegarneerd, waarbij de randen en de hals met struisveeren werden afgezet. Ook bij de zwarte rotondes was een rose tafzijden voering niet ongewoon. Louis Couperus geeft in *Eline Vere* van dit kledingstuk een overtuigende beschrijving. Zij zijn dan ook zeker flatteus geweest.

Inmiddels heeft men aan den eenvoud van lijn nieuwe eischen gesteld. Het ideaal was de „wespentaille”, een middel zóó dun, d.w.z. zóó ingereggen, dat een opvallend contrast werd bereikt tegenover den diepgeplooiden wijden rok en de inmiddels zeer omvangrijk geworden ballonmouwen. Deze nieuwe lijn werd echter niet zoozeer bepaald door de japon dan wel door het corset. De gemiddelde taille was niet omvangrijker dan 58 tot 63 cm. Merkwaardig is dat bij het stellen van dit ideaal in de volgende jaren de overdadige garneering plaats maakt voor bijzonder kostbare stoffen, die door hun geveinsden eenvoud het beloop der gestalte

nog extra deden uitkomen. In tegenstelling met de pasteltinten, die in de jaren 1890—1895 in de mode waren, prefereert men nu donker zwaar satijn met lichte bloemen. De japon in dit genre in het Centraal Museum is een meesterstuk van „haute couture”.

Naar de toenmalige gewoonte werd zoowel het lijfje als de rok met zijde gevoerd. Onder dezen rok droeg men een „jupon” met volants, die tot zijn recht kwam, wanneer men den langen rok, al of niet met sleep, moest opnemen, een modegebaar van dien tijd, waartoe men op straat wel verplicht was.

Bij dit avondtoilet passen puntige schoentjes van fijn glacé leer met versiering van kraaltjes en gitten; evenmin kon een waaier en een paar lange glacé of suède handschoenen bij deze kleding gemist worden. Sedert 1890

waren de groote struisveeren waaiers — naturel of zwart — in de mode; men verkocht ze in fraaie doozen met lakwerk of parelmoer versierd; wat later beschilderde men satijnen of gazen waaiers, waarvan o.a. ook in *Eline Vere* gewag gemaakt wordt en voorts vindt men er in allerlei soorten van beschilderd of geborduurd organdi of van naaldwerk.

De mode uit de 90er jaren was uitgesproken weelderig en verfijnd, zooals ook het leven een hoogtepunt in luxe en genot had bereikt, althans voor die bevoorrechten in de maatschappij, die zich deze luxe konden veroorloven. Toch was dit slechts een kleine afgesloten wereld met veel uiterlijken schijn. Nieuwe maatschappelijke en politieke stroomingen kondigden zich aan; zij zouden weldra een ingrijpende verandering in het oogenschijnlijk zoo behagelijke en welvarende leven teweegbrengen. Ook in de mode bleef een daarmede parallel gaande omwenteling vanzelfsprekend niet uit, al wordt het onafwendbare daarvan dikwijls eerst bij een historischen terugblik volkomen duidelijk. De reactie, die nog vóór 1900 zich tegen de bestaande mode openbaarde gold voornamelijk de „wespentaille”, die niet alleen een uiterlijk excès was, maar door het overdreven inrijgen der corsetten den groei en den welstand van het vrouwelijk lichaam ernstig schade deed.

Men moet deze reactie stellig in verband brengen met de destijds opkomende eischen van moderne hygiëne en voeding, kortom met een geheel nieuwe levenswijze, waarvoor steeds meer aanhang werd verkregen. Zoo

Cat. 128

Fotomap
no. 13

Cat. 129

Cat. 133,
156

Cat. 123,
136—138,
157

Plaat XV

Cat. no. 139

ontstond de actie voor het dragen van „reformkleeding”. Misschien is het niet heelemaal een toevallige samenloop van omstandigheden geweest, dat zij samenviel met den groei der Vrouwenbeweging, waaraan zij steeds min of meer gekoppeld werd. Had een vrouw „moderne” politieke denkbeelden, dan meende men zich haar ook niet anders dan in reformkleeding te moeten voorstellen. Nu wij het begrip over deze beweging door den historischen afstand juister hebben leeren peilen, is het duidelijk, dat de mode slechts een zeer klein onderdeel — maar niettemin onmisbaar onderdeel — van de werkelijk veel belangrijker en omvangrijker sociale omwenteling is geweest, die niet alleen in Nederland doch in alle landen heeft plaats gehad en waarmede de nieuwe eeuw inzet.

De eerste symptomen der Reformbeweging zijn niet meer op een bepaalden datum na te gaan, maar in 1903 heeft zij reeds een eigen tijdschrift genaamd „Reform, Geïllustreerd Artistiek Maandschrift, voorstaande en bedoelende een algemeene, gezond-aesthetische ontwikkeling”. In haar program wil zij al evenmin als de dames der nationale mode in 1832 al het bestaande omverwerpen, maar zij zoekt „nieuwe waarheden uit den bodem van het oude...”. Het blad wijdt ook artikelen aan kunst en kunstnijverheid, hetgeen in die dagen zeker niet van belang ontbloot was, maar in hoofdzaak propageert zij toch de reformkleeding, die in ons land onder leiding stond van Madame de Vroye, die in Den Haag een groote clientèle had verkregen. Belgische van geboorte, dochter van een schilder en zelf ook schilderes, had zij de kunst er aan gegeven om zich geheel aan de hervorming der vrouwenkleeding te wijden. Zij ontwierp en teekende haar modellen zelf en hield tentoonstellingen o.a. te Keulen en te Arnhem. Alida Tartaud-Kleyn heeft meermalen op het tooneel japonnen naar ontwerp van Madame de Vroye gedragen, waaruit blijkt, hoe ook ditmaal evenals in 1832 de nieuwe mode via het tooneel den weg vindt naar het publiek. Terwijl in Duitschland de reformkleeding gewoonlijk het Empire-model navolgt, waarbij de japon onder de borst met een ceintuur wordt vastgestrikt, streeft Madame de Vroye naar een nieuwe lijn, die het vrouwelijk lichaam zoo mooi mogelijk doet uitkomen. In plaats van het baleinencorset, dat zij ten

eenenmale afschaft, ontwerpt zij een corselet, waarbij het gewicht van de kleeding in hoofdzaak door de schouders wordt gedragen, maar toch ook zóó gemaakt wordt, dat het het lichaam steunt. Haar japonnen, gedragen door vrouwen met rechte houding en goed figuur zijn door hun kunstzinnigen smaak en door hun chic steeds te onderscheiden van zoovele ontwerpen van de „Gracieuse” en andere Hollandsche modebladen, die dit ten eenenmale missen. De moderne vrouwen, die in hoofdzaak de eerste phase van den strijd tegen de wespentaille en het corset propageerden, hebben zich den spotnaam van „hobbezakken” op den hals gehaald; al spoedig heeft men er evenwel naar gestreefd een mode te scheppen, die ook elegant kon zijn. Wij, die de mode van 1925 gedragen hebben, waaraan geen model of snit te bekenen viel en die bovendien nog korte rokken en jongensachtig geknipt haar vereischte, wilde men à la mode zijn, (en wat is daarna nog niet gevolgd!) wij kunnen ons nauwelijks voorstellen, dat de reformbeweging in haar tijd zooveel stof heeft doen opwaaien. Toch is het begrijpelijk, als men bedenkt welk een langdurige traditie zij omverwierp. En dan dient erkend te worden, dat zij het pleit glansrijk gewonnen heeft in haar strijd tegen de onhygiënische vergroeiing van het ingeregen vrouwenlichaam; wij hebben ons immers met de moderne hygiëne geheel vertrouwd gemaakt.

De reformbeweging als uiting van mode is van voorbijgaanden aard geweest, zooals elke mode wisselt. Zij brengt het begin van het costume-trotteur, dat voetvrij is — in den beginne een zeer schuchtere poging — en van het costume-tailleur, het sindsdien in de vrouwengarderobe nooit meer verdwenen mantelpak.

De garneering der reformkleeding is interessant: alle belegsels, soutaches, opgestikte borduurwerken, enz. zijn in den nieuwen stijl gedacht en ontworpen in den geest van den „style nouveau”, den „Jugendstil”, die zoo kenmerkend voor de jaren na 1900 is geweest. Iets nieuws is ook het geschabloneerde, beschilderde ornament, ook wel in batiktechniek op de kleeding uitgevoerd. Het is voor het eerst, dat kunstenaars of kunstnijveraars in de mode ingeschakeld worden, zoowel voor het ontwerpen van modellen, als voor versieringen der japonnen of voor kleurencombinaties.

Plaat XVI

Cat. no. 141

Nu is het merkwaardigste, dat vele vrouwen tot het artistieke van deze nieuwe mode overgingen, zonder het dragen van het corset op te geven. Dit was zeker niet wat de voorstanders der reformkleeding hebben gewenscht. Het bewijst alleen, dat de algemeene mode onder den invloed van den nieuwen tijd is gekomen. Een typisch voorbeeld van het samengaan van deze twee richtingen is de „Robe-princesse” in het Centraal Museum, gemaakt van parelgrijs laken met lichtblauwe tafzijden bestiksels. Dergelijke ontwerpen verraden hun Parijsche herkomst; zij stellen aan het vrouwenfiguur bizonder hooge eischen. Deze robes-princesse zijn in wezen de tegenhangers van de reformkleeding en toch in hun model daarmee ten nauwste verwant.

Cat. 139
Pl. XV

Het is van belang ook de lijn van het kapsel na 1890 na te gaan. In de eerste jaren wordt het haar omhoog gekamd; met een chignon op de kruin krijgt het min of meer het model van een kleinen helm. De hoeden zijn plat en rond, veelal met struisveeren, bloemen of lint gegarneerd en worden nu midden op het hoofd gedragen; tegen 1895 was het mode een vrij groote voile voor het gelaat te binden en die achter op den hoed vast te strikken. Wanneer in dezen tijd de japonnen zóó bewerkelijk zijn en hoog aan den hals aansluiten met hun overdadige garnering, tracht men als het ware met het kapsel daarboven uit te komen. Door dit aesthetisch noodzakelijk geworden vergrootte kapsel ontstaat de „crêpé”, aanvankelijk een rol van paardenhaar, zeer licht en gemakkelijk onder het haar aan te brengen; men kamde het eigen haar er overheen, steunde dit rondom met kammen en maakte de chignon op de kruin. Zoo kreeg men een gevulder kapsel, dat zeer flatteus was. Spoedig maakte men de crêpé's van haar en legde dus een soort krans onder het eigen haar. Bijna twintig jaren bleef de crêpé in de mode, waarbij zij steeds in omvang toenam en omstreeks 1910 de grootste afmeting bereikte. Het kapsel was dan eigenlijk niet anders dan een enorme rouleau van haar — de chignon was nu geheel plat —, zeker zoo hoog als het voorhoofd. Het spreekt vanzelf, dat de verandering van het model der hoeden met deze vergrooing gelijken tred gehouden heeft en niet alleen de hoeden, maar ook de hoedenspelden worden groot, want de bol van den hoed heeft dan zóó'n

Cat. 142

Cat. 184,
184a

Cat. 142

Cat. 142a

Cat. 181,
182

omvang, dat de hoedenspelden ongeveer 30 cm lang moeten zijn, willen zij er doorheen kunnen gestoken worden.

Al had de Reformbeweging omstreeks 1905 den strijd tegen het inrijgen van het vrouwenlichaam glansrijk gewonnen, het dragen van een corset heeft zij niet kunnen tegengaan. Maar men zocht nu welbewust naar een model, dat aan de gestelde hygiënische eischen voldeed. Dit nieuwe model krijgt den naam van „droit devant”. Het was zeker gezonder: in plaats van het middel in te rijgen mocht het corset niet op de maag drukken of de ademhaling belemmeren. Nu ontstond echter een model, dat een geheel andere houding aan het vrouwenfiguur gaf, een evenzeer onnatuurlijke houding, waarnaar de lijn van de mode zich vanzelfsprekend heeft gericht. Het lijfje, van voren sterk overblousend, werd met een ceintuur zeer laag in een punt neergetrokken. Men ging er geheel naar staan; de modeplaten van dien tijd wijzen dit silhouet duidelijk uit. Na enkele jaren is dit alles echter weer normaler geworden en speelt het corset geen rol van betekenis meer in verhouding tot de mode.

Onafhankelijk van deze stroomingen, die de vrouwenbeweging kort na 1900 zoo beroeren, blijft de invloed van Engeland op de sportkleeding. Schrijft niet Cornelia Noordwal in „Intra Nos” (1902): „Een stijve gekartoneerde Engelsche blouse met hoogen boord en das, volgens mama 't meest comme il faut voor jonge meisjes 's morgens”. Ook deze zegswijze typeert den tijd volkomen. Bij de blouses behooren dan de tailor-made costuums, waarvan de rokken echter nog steeds lang zijn en wijd, waarom men den rok moest opnemen, een modegebaar van den tijd, dat met veel gracie kon worden gemaakt. De kostbare zijden jupons bleven dan ook nog zeer in trek.

Cat. 139a
141a

Het vindingrijkste is de mode na 1905 evenwel geweest voor de gekleede japonnen. De stoffen zijn licht van kleur, van soepele zijde of doorzichtige kantstof of voile, waardoor het noodzakelijk was een losse zijden voering-japon van denzelfden snit te vervaardigen. Behalve met plooitjes garneert men de japon nu met breede banen entre-deux van Valenciennes- of torchon-kant, of met applicaties van kant, die als een geweven stof een geheel nieuw dessin aan het maaksel geven. In deze jaren was het point-lacet-handwerk zeer in de mode, waarvan soms geheele japonnen

Cat. 141
Pl. XVI

Plaat XVII

Cat. no. 144

Cat. 142
Fotomap
no. 14

Cat. 142
a en b

worden geborduurd, die dan bijv. over lichtpaarse voeringjaponnen (de modekleur van dien tijd) duidelijk en fraai tot hun recht komen. Bij witte japonnen zoekt men graag een contrasterende kleur van lichtblauw of groen in de voering, bijv. bij het genopte neteldoek, dat met entre-deux van lersche kant opgemaakt zeer in den smaak viel. Met hoed en parasol in de kleur van de voering kon men dan een harmonisch en smaakvol geheel bereiken.

Dit zijn de mode-tendenzen van 1905—1910. Na 1910 is men nog tot een grootere verfijning van deze denkbeelden gekomen. De gekleurde voeringjaponnen hebben dan afgedaan. De nieuwe taille-lijn is niet meer puntig neergetrokken, maar normaal, eerder zelfs iets hooger aangezet; zoowel in middag- als avondjaponnen wordt de kantstof of tulle als garneering in de japonnen verwerkt. Dit was tot dusver nooit gebeurd. De rok wordt van onderen aanmerkelijk nauwer, hetgeen ontstaat door de draperie, die nu het nieuwe element in de mode wordt. Deze draperie kan ook aan één kant geplooid worden, waarbij men dan een split in den rok maakt om het loopen te vergemakkelijken. Dit nieuwe denkbeeld wordt vooral in de jaren 1912—1914 verder uitgewerkt: men drapeert kant en satijn of zijde over en door elkaar en het wordt een fantastisch geheel, dat op deze wijze de garneering van een japon uitmaakt, waarin ook het lijfje wordt betrokken. De eene helft van een japon kan uit satijn bestaan, de andere uit kant. In dezen geest is de japon van rose-rood satijn, in het bezit van het Centraal Museum, bewerkt. Het lijfje bestaat geheel uit kant, tulle en kraaltjes; de kanten overjapon is op den rug over den satijnen rok gedrapeerd, waarbij de roode ceintuur met de groote strikken in koordfranje eindigend, tusschen de kantplooien valt.

Cat. 144
Pl. XVII

Bij dergelijke middagjaponnen droeg men een halsstuk of „guimpe” van tulle of kant, aan de japon vastgenaaid of afzonderlijk daaronder gedragen zooals destijds het chemisetje. Om de tullen boord staande te houden naaide men er kleine golvende baleintjes in van ijzerdraad met zijde omwoeld. Een lange witte of zwarte struisveeren boa was bij deze kleeding zeer in de mode.

Cat. 141 b

In 1912 is het kapsel eenigszins gewijzigd. De crêpe wordt niet meer als een rouleau op het hoofd gedragen, doch slechts van de

slapen af langs het achterhoofd gelegd, terwijl men het haar van voren in een scheiding droeg. Hierbij heeft men dan de enorme hoeden te denken, die nu niet meer zoo hoog boven het gelaat staan, maar meer op het kapsel van het achterhoofd steunen. Bij een terugblik op de mode van 1900—1915 zien we hoe zij zich steeds naar een zelfde principe in opgaande lijn heeft ontwikkeld. Zij was zinrijk en weelderig, al kwam zij op het laatst aan de grens van het onaanvaardbare excessieve. Toch heeft zij juist door het contrast van de groote en breede hoeden en de slanke lijn van de japon een aesthetisch evenwichtig en elegant geheel weten te scheppen.

De oorlog van 1914 heeft aan deze excessen een abrupt einde gemaakt. De ernst van het gebeuren deed al dadelijk haar versoberenden invloed gelden, hetgeen leidde tot het inzicht, dat de mode vooral practisch moest zijn. Dit heeft den doorslag gegeven tot den voetvrijen rok, een der belangrijkste wijzigingen in 1915, een verbetering, die voor het wandeltoilet vermoedelijk wel nooit meer verdwijnen zal. Maar in dat jaar gold het over de geheele linie, voor mantelcostuums en voor middag- en avondjaponnen. Het was het begin van een nieuwe mode, die al evenzeer aanleiding zou zijn tot ver doorgevoerde excessen, die nog in onzen tijd niet zijn verdwenen en zelfs niet eens meer als zoodanig worden beschouwd. De rok van 1915 heeft evenwel nog een lengte tot even boven den enkel, dus ongeveer 15 cm boven den grond. De plooirok wordt weer in eere hersteld en in 1916 is daar een nieuwe snit aan toegevoegd, de z.g. klokrok, die in schuine banen geknipt den rok breed golvend doet uitstaan. De mantels van gelijke lengte hebben ook ditzelfde beloop. Nieuw is ook de kleur der kousen, waaraan voor het eerst weer aandacht wordt besteed, nu zij onder den voetvrijen rok in het oog loopen. Men droeg nog steeds donkere schoenen, waarbij de kousen nu dun en doorschijnend mochten zijn, doch niet te veel afstekend. Zoo was de modekleur in 1916 een bruinachtig grijs, in de taal van den oorlog „gun-metal” geheeten, die minder rouwachtig en zwaar stond dan zwart. Eenmaal in het ensemble der kleeding betrokken is de kleur der kousen van evenveel belang geworden als de snit der japon. Na 1920 is het mode geworden vleeschkleurige kousen te dragen,

Plaat XVIII

Cat. no. 146

die zóó ragfijn konden worden geweven (speciaal in Amerika), dat men nauwelijks kon zien of men wel kousen aan had. Dit ideaal werd omstreeks 1926 bereikt en dan is het slechts één stap verder om het dragen van kousen geheel na te laten, zooals thans geschiedt, wat weer tengevolge heeft, dat de beenen worden „gebruind”, omdat dit sportiever en beter staat.

Aan het einde van den eersten wereldoorlog is de mode oogenschijnlijk pretentieloos. De rok was reeds korter geworden, de lijn van de taille zakt; weinig modelé is in den snit der japonnen te bespeuren, maar door garneering, wat draperie en door halflange mouwen van dunne stof, die meer garneering dan mouwen zijn en als een pelerine over de schouders hangen, heeft men nog wel fraaie ontwerpen gemaakt. In de volgende jaren schijnt er dan evenwel geen rem meer te zijn om de meest excentrieke en buitenissige denkbeelden tegen te houden. Per seizoen worden de rokken korter, tenslotte tot aan de knieën en zakt de taillelijn tot aan de heupen, het geheel volkomen in wanverhouding tot het lichaam.

Cat. 145

Cat. 146

Pl. XVIII

Cat. 148,
149

Dit is in de jaren 1924—1928, de periode van de „robe-chemise”, zooals Parijs het zoo precies uitdrukt. Het is een figuurloos geheel geworden waarvoor men nochtans een bijzonder model corsetten heeft bedacht om dit rechtlijnige te verwezenlijken. Dit is ook de periode van het ideaal der „slanke lijn”, waarvoor menige vrouw zich vele offers heeft getroost.

Het was geen gemakkelijke opgave voor deze mode „gekleede” avondjaponnen te bedenken. Van snit waren zij al heel eenvoudig; mouwen werden niet gedragen, slechts kon een shawl van tulle eenige effect van gekleedheid geven. Kostbaarheid van materiaal en de bewerking daarvan moesten dus vergoeden wat het model te kort schoot. De avondjapon van 1924 in bezit van het Centraal Museum, is van beige gaze-de-soie over een onderjapon van crêpe-de-chine; aan de zijkanen ruime banen van de fijnste „blonde” kant. De voor- en achterbaan van de japon zijn over de geheele lengte met kleurige bloemranken in reliëf geborduurd. Op zichzelf zeker een fraai uitgevoerde japon, ware de snit hiermede slechts in overeenstemming geweest. Het kapsel heeft in de jaren van 1915—1930 ook menige verandering ondergaan. Nadat mede onder invloed van de versobering bij

het uitbreken van den oorlog het dragen van een crêpé in onbruik was geraakt, wordt het kapsel eenvoudiger. Men draagt het haar laag, maar nu zonder opvulling. Zodoende worden de hoeden veel kleiner, al blijft een groote verscheidenheid van modellen bestaan. Omstreeks 1920 droeg men het haar over de ooren met een chignon in den hals, met versiering van schildpadden kammen of haarspelden. De hoofdbedekking wordt nu evenals de klokrok tot klokhoed gemodelleerd. Men trekt den hoed, van achteren te beginnen, over het kapsel, zoodat alleen de lokken van het voorhoofd te zien zijn. De excentrieke mode van 1925 heeft ook het kapsel niet ongemoeid gelaten. Reeds omstreeks 1923 begint de rage om het haar af te knippen. Dit beteekent geenszins, dat er nu niets meer te kappen viel, want de uitvinding van de „ondulation permanente”, die de vrouwen in staat stelt om minstens een half jaar golvend haar te hebben, maakt de bewerking bij den kapper nog langduriger, dan toen men zich het haar met den tang liet onduleeren. Tegen 1925 is het geknipte haar vrij algemeen: het is gegolfd en wordt nog vrij lang, met krullen in den hals gedragen. Eerst in 1927, toen de japonnen het allerkortst waren, volgt de „shingle” (Amerikaansch), het jongenskopje, dat slechts weinig vrouwen en dan nog zeer jonge hebben kunnen dragen en dat dan ook zeer kort in de mode is gebleven. Nadien laat men langzamerhand het haar weer groeien en kan een nieuwe mode van kapsels zich weer ontwikkelen.

Bij het jongensachtige kapsel heeft men ook de navolging van de heerenkleeding zoover doorgevoerd, dat de dames een smokingjasje gingen dragen. Trouwens in onzen tijd, waar men via de sportkleeding aan de navolging der heerenmode gewend geraakt is, schijnt het dragen van z.g. mannenkleeding nauwelijks meer een questie van overdenking te zijn, al wordt het nog wel een bewijs van minder goeden smaak geoordeeld. Twintig jaren geleden is het smoking-jasje evenwel als een al te excentrieke uiting maar van zeer korten duur geweest. Parijs verzon voor dit tailleur-achtige avondcostuum den passenden naam „tailleur de minuit”. Hieruit is echter voortgekomen de mode van het gebrocheerd zijden of fluweelen jasje, ook wel met Chineesch décor, over de avondjapon, nu bont en boa hebben afgedaan. Het is waarschijnlijk

Cat. 159

Plaat XIX

Cat. no. 151

Cat. 147
Fotomap
no. 15

van Engelsche herkomst en bekend onder den naam „bridge-coat”; weer later wordt het vervangen door het bonten cape-je, dat nog in onze dagen opgeld doet.

Ten slotte is er na 1925 nog een sterke Russische inslag in de mode waar te nemen. Ook dit danken wij aan Parijs, waar een groote Russische kolonie de revolutie in het eigen land ontvlucht was. Deze menschen zijn de dragers geweest van een grandiose kunstuiting op alle gebied der muziek, choreographie, der schilder- en beeldhouwkunst en der literatuur, die niet nagelaten heeft haar stempel op het Parijsche leven te drukken. Ook in de mode is de herinnering daaraan nog levendig o.a. in de z.g. Russische blouse — fel van kleur — over den rok gedragen, recht toe recht aan tot de heupen, overeenkomstig het voorschrift der toenmalige taillelijn. In de Fransche modeplaten van dien tijd wordt deze inderdaad ten opzichte van het vrouwenlichaam zoo wanstaltige mode, met zooveel smaak en verscheidenheid opgedischt — o.a. in de kleurige ontwerpen van „Très Parisien” — dat daarmede weer eens te meer het bewijs geleverd wordt, dat de mode zich nooit aan banden laat leggen. Bij alle excentriciteit is er evenwel één merkwaardige kant aan deze mode, nl. dat iedereen ze pasklaar kon maken voor eigen gebruik. Zoo konden oudere dames modieus gekleed gaan met een lengte van rok, die zij nu eenmaal gewend waren en niet wilden veranderen. In dit geval flatteerde deze langere rok zelfs menigmaal het model. Men kwam hierdoor geenszins in conflict met den snit, om de eenvoudige reden, dat er eigenlijk geen snit aan deze japonnen was.

Intusschen tegen 1930 komt er weer eenige teekening in het model der japonnen; het eerst aan den rok, die nu zeer ruim is en

waarvan de lengte van achteren tot op den grond neerhangt. Dit beteekent, althans voor de avondkleeding een terugkeer tot de lange japon. Behalve zwart is rood of hardpaars de modekleur. De japon is geheel effen met plooitjes of volants, maar zonder gaarneering. Hiertoe moet de Spaansche kleurige shawl dienen, die in dezen tijd veel gedragen wordt.

Zoo komt er weer een keer ten goede. De mode van 1915—1930 is evenwel nog niet voldoende historisch geworden om haar zoodanig te kunnen bestudeeren, haar te prijzen of te veroordeelen, als men dat zou wenschen. Geen enkele generatie zal van zich zelf meenen excentriek gekleed te gaan. Men vergete nooit, dat jonge meisjes en elegante jonge vrouwen het hare er toe kunnen bijdragen om een nieuwe mode te scheppen, waarbij zij wel eens iets lanceeren mogen, wat lang niet door iedereen gedragen kan worden. Voor ouderen of voor vrouwen, die geen geschikt figuur voor bijzonder modieuze kleeding hebben, zal het altijd zaak zijn er zich op toe te leggen zoo zorgvuldig mogelijk met smaak en distinctie gekleed te gaan. Dan is er geen leeftijdsgrens, ook niet voor de modernste kleeding. Wat wij voor de mode van de 20ste eeuw wel kunnen constateeren is, dat de wijzigingen zich steeds meer in een versneld tempo hebben voltrokken. De overgangen in de 19de eeuw waren geleidelijker en vloeiden in elkaar over. Nu zijn ze sneller en abrupter; ook dit heeft zijn historischen dieperen zin, zooals steeds is gebleken. De mode van onze dagen is al evenzeer een tijdsbeeld, een reflex van de wereld, waarin ze wordt gecreëerd en waarin ze later zal blijken als een deel der cultuurhistorische verschijnselen tot ons gesproken te hebben.

Cat. 151
Pl. XIX

CATALOGUS

DER TENTOONGESTELDE KLEEDINGSTUKKEN EN VOORWERPEN

1. Een paar houten vrouwentrippen. Afb. 1	Midden 15e eeuw	Cat. 1904, no. 1983
2. Een paar houten vrouwentrippen	Midden 15e "	Inv. 7535
3. Lichtbruine vilten heerenhoed	Iste h. 17e "	Cat. 1904, no. 1986
4. Zeemleeren wambuis met koord van zilverdraad. Afb. 2 .	Iste h. 17e "	Cat. 1904, no. 1985*
5. Wit katoenen heerenvest, de voorpanden van gebloemd Indisch katoen	Iste h. 18e "	Inv. 9582
6. Jongensvest van wit keper met veelkleurig tamboueerwerk. Afb. 3	Midden 18e "	Inv. 7591
7. Heerenvest van blauw gedamasceerde zijde	Midden 18e "	Inv. 7504
8. Heerenvest van wit keper met „Zaansch stikwerk” . . .	2e h. 18e "	Inv. 8543
a. 22 kleine en 2 groote verguld-koperen knopen met rosetmotief	Begin 19e "	Inv. 8745
9. Heerenvest met lange mouwen van wit gebloemd katoen .	Einde 18e "	Inv. 6809
10. Groen zijden lint met zilverdraad doorweven	1731	Cat. 1904, no. 1990*
met opschrift:
„Nu Arent Pluym met vreuchde en rust
Anna van Westerkappel kust
En leyd in 't huwlijks paradijs
Bloey hunnen echt Gods naam ten Prijs
Den XIX Augustus MDCCXXI”		
11. Heerencostuum van lichtroode gebrocheerde zijde, bestaande uit rok, vest en kniebroek, z.g. habit à la française. Pl. I . .	Midden 18e "	Inv. 7900
a. Jabot van geborduurd neteldoek	Midden 19e "	Inv. 5040
b. Een paar geplisseerde neteldoeksche manchetten . . .	Begin 19e "	Inv. 5042
c. Een paar heerenschoenen van zwart leder met roode hakken en gespen	Begin 18e "	Inv. 7950
12. Japon van pruimkleurige ripszijde met ingeweven zilveren banden en veelkleurig bloempatroon. Rok en „robe volante” met Watteau-plooi. Pl. II.	Midden 18e "	Inv. 6868
a. „Tout de gorge” van Vlaamsche kloskant, Binche . . .	18e "	Cat. 1904, no. 2003**
b. Onderrok van blauwgestreept mohair	18e "	Inv. 7811
13. Japon van witte ripszijde met ingeweven roode bloemen. Tablier en „robe Volante” met Watteau-plooi. Pl. III . .	2e h. 18e "	Inv. 9392
a. „Devant de gorge” van Vlaamsche kloskant	18e "	Inv. 7093
b. Engageantes van wit neteldoek met naaldwerk. Afb. 5 .	Midden 18e "	Inv. 6186
c. Onderrok van geel satijn met „Zaansch stikwerk” . .	18e "	Inv. 5003
14. Japon van lichtblauwe ripszijde met borduurwerk van bloemranken. Rok en „robe volante” met Watteau-plooi. Foto-map no. I.	Omstr. 1760	Inv. 5300
a. „Devant” van een keurs van zilverkant	18e "	Inv. 7500
15. „Panier” van blauw gestreept linnen. Afb. 4	18e "	Inv. 5311
16. Japon van lichtgroene ripszijde. Rok en overjapon „à l'anglaise”, het lijfje met basques	Einde 18e "	Inv. 6806
17. Kamerjas van grijsblauwe gebrocheerde zijde. Gevoerd met roode gestreepte zijde	Einde 18e "	Inv. 6771
a. Linnen mannenhemd met jabot.	Begin 19e "	Inv. 8931
18. Poedermantel van wit keper met „Zaansch stikwerk” . .	18e tot 19e "	Inv. 7581
19. Een paar avondschoentjes van donkerroode zijde met borduurwerk; wit leeren hakken. Afb. 6	2e h. 18e "	Cat. 1904, no. 2010
20. Een paar schoentjes van groene keperstof, afgezet met wit lint; wit leeren hakken. Afb. 6	2e h. 18e "	Inv. 5312
21. Een paar muiltjes van lichtblauw satijn, met wit leeren binnenzool en hak. Afb. 6	Midden 18e "	Inv. 8930
22. Papieren waaier met ivoren handvat. Voorstelling: de vinding van Mozes	18e "	Cat. 1904, no. 2034
23. Ivoren beschilderde waaier. Voorstelling: Arcadisch landschap met figuren	18e "	Cat. 1904, no. 2035
24. Cashmire-shawl van witte zijde met veelkleurig rankenpatroon en palmetranden	Begin 19e "	Cat. 1904, no. 2002

25. Kamerjas van groene gedamasceerde zijde, met ingenaaid vest, gevoerd met groene zijde	Einde	18e eeuw	Cat. 1904, no. 1990
a. Jabot. Hiervoor gebruikte mouw van geborduurd neteldoek	Midden	19e	Inv. 5040
26. Kamerjas van lichtblauwe gebloemde gedamasceerde zijde, ingenaaid vest en gevoerd met blauwe tafzijde	Einde	18e	Inv. 9393
27. Casaque van rood en blauw gebloemd sits. Foto-map no. 2	3e kw.	18e	Inv. 8920
a. Rok van gematelleerd rood satijn	2e h.	18e	Inv. 6466
b. Onderrok van gewatteerde zwarte tafzijde	Einde	18e	Inv. 7617
c. Fichu van wit batist met rand van naaldwerk in shadow-work.	2e h.	18e	Inv. 6937
28. Casaque van wit gebloemd sits op donkerrooden grond. Pl. IV.	3e kw.	18e	Inv. 8924
a. Rok van beige gematelleerde katoen met roode bouquetjes in tamboueerwerk	2e h.	18e	Inv. 6935
b. Onderrok van bruin bedrukt katoen, gevoerd met blauw geruit katoen	2e h.	18e	Inv. 7809
c. Fichu van wit neteldoek met rand van naaldwerk in shadow-work	Einde	18e	Inv. 8279
d. Twee batisten strooken met naaldwerk (engageantes). Afb. 5	2e h.	18e	Inv. 6938
29. Japon van witte gebrocheerde foulard-zijde met roode nopjes. Afb. 9	Omstr.	1805	Inv. 5012
a. Strook Vlaamsche kloskant	18e	Inv.	7076
30. Japon met lange mouwen van wit neteldoek met breede rand van geborduurde veelkleurige bladermotieven	Omstr.	1812	Inv. 6810
a. Spencer van wit percale. Afb. 11	1800—1805	Inv.	7913
31. Empire avondjapon van witte linon met geborduurde rand en sleep. Foto-map no. 4.	Omstr.	1810	Inv. 7802
a. Damescollier (of ferronière) van blauw glazen ringen, verbonden door koperen bandjes. Met bijbehorende oorbellen	1ste h.	19e	Cat. 1904, no. 2025
32. Heerenvest van blauwe gebrocheerde zijde.	2e h.	18e	Inv. 8388
33. Heerenvest van groen gebrocheerd satijn	Einde	18e	Inv. 5515
34. Heerenvest van wit en blauw gestreepte zijde met gekleurd tamboueerwerk	Omstr.	1800	Inv. 9591
35. Heerenvest van wit satijn met veelkleurig bloempatroon in zijde. Afb. 3b	Einde	18e	Inv. 8152
36. Heerenvest van lichtblauw en paars gestreepte satijn. Afb. 12b	Einde	18e	Inv. 5422
37. Heerenvest van horizontaal geel en groen gestreepte wol. Afb. 12a	1e kw.	19e	Inv. 6808
38. Een paar zwart satijnen damesschoenen met zwart zijden lint. Afb. 8	Begin	19e	Cat. 1904, no. 2010***
39. Een paar pantoffels, rood geborduurd in kruissteek	19e	Inv.	8778
40. Gevlochten mandje met hengel	19e	Inv.	5523
41. Directoire japon met sleep van wit keper met veelkleurig tamboueerwerk van druiventrossen. Foto-map no. 3	1795—1800	Inv.	7926
a. Luifelhoed van lichtbruin stroo	Omstr.	1807	Inv. 5440
b. Shawl van witte geapliceerde tulle	19e	Inv.	8136
c. Chemisetje met rand van Vlaamsche kloskant	Einde	18e	Inv. 7496
42. Japon van groen en geel gebrocheerde satijn. 18e eeuwse Robe volante, vermaakt tot Directoire japon	Omstr.	1805	Inv. 5226
a. Cashmire shawl met wit fond en rand van paars-groene palmetten	19e	Inv.	7110
b. Strook Vlaamsche kloskant. Type Binche	19e	Inv.	7110
43. Japon van lichtgele foulard-zijde met blauw geborduurde bloemranken	Omstr.	1814	Inv. 5011
44. Japon van lila gestreept satijn	Omstr.	1815	Inv. 5555
45. Schort van gele tafzijde, met biezen van blauw satijn	Begin	19e	Inv. 5568
46. Kinderjurk van wit gebloemd sits	1e kw.	19e	Inv. 7489
47. Heerenvest van witte ripszijde met veelkleurige bloemen en pailletten	Einde	18e	Inv. 7325
48. Kleed van Zaansch stikwerk	2e h.	18e	Inv. 7398
49. Een paar avondschoentjes van roze satijn. Afb. 8	1e kw.	19e	Inv. 5567
50. Een paar goudleeren avondschoentjes. Afb. 8	1e kw.	19e	Inv. 6768
51. Een paar beige tafzijden schoentjes	Begin	19e	Cat. 1904, no. 2010*
52. Wandelstok van gedraaid beukenhout met zilveren knop. Afb. 13	Einde	18e	Cat. 1904, no. 2011

53. Muts van genopt zijden neteldoek. Afb. 10.	19e eeuw	Inv. 7228
54. Muts van witte tulle, gegarneerd met zwart en rood lint	Midden 19e "	Inv. 8934
55. Babyschoentjes van wit satijn	Omstr. 1860	Inv. 8642
56. Japon met sleep van witte gaze de soie met opgenaaid ruitpatroon van goudpailletten. Pl. V.	Omstr. 1806	Cat. 1904, no. 1993**
57. Jas van goudbrons fluweel. Opstaande kraag. Foto-map no. 5.	Omstr. 1815	Inv. 9586
a. Heerenvest van witte ripszijde	Omstr. 1815	Inv. 9593a
b. Kniebroek van beige ripszijde	Einde 18e "	Inv. 5411
c. Wit linnen hemd	19e "	Inv. 8931
58. Heerenrok van donkerbruin laken	2e kw. 19e "	Inv. 5032
a. Heerenvest van wit satijn met bloemen geborduurd	Omstr. 1815	Inv. 9593
b. Kniebroek van wit laken	Begin 19e "	Inv. 5038
c. Linnen hemd	19e "	Inv. 6467
d. Een paar heeren schoenen, gespen van verguld ijzer	Begin 19e "	Inv. 9594
59. Waaijer van paarlmoer met beschilderde figuurtjes op zijde	Omstr. 1800	Inv. 10070
60. Papieren waaijer, beschilderd met grisaille figuurtjes	Einde 18e "	Cat. 1904, no. 2036
61. Gouden heerenhorloge	Einde 17e "	Cat. 1904, no. 817
62. Japon van rood en beige gestreepte tafzijde, z.g. Redingôte. Pl. VI.	Omstr. 1824	Inv. 5553
a. Crinoline	19e "	Inv. 7514
63. Japon van blauw en bruingroen changeant tafzijde	Omstr. 1824	Inv. 5421
a. Shawl van beige foulard-zijde	19e "	Inv. 7114
b. Pelerine van wit geborduurd neteldoek. Afb. 24	1835—1840	Inv. 7128
c. Lint van paars roze zijde	Omstr. 1830	Inv. 6187
64. Japon van roze en rood gestreept gebloemd katoen met „Manches à gigot". Foto-map no. 6	Omstr. 1829	Inv. 5425
a. Hoed van lichtbruin stroo	Omstr. 1828	Inv. 7957
65. Japon van wit percale. „Nationale Mode". Pl. VII.	Omstr. 1832	Cat. 1904, no. 1999**
a. Crinoline	19e "	Inv. 7514
66. Palmdoek van wit Cashmire	19e "	Inv. 7169
67. Poedermantel van Zaansch stikwerk	Begin 19e "	Cat. 1904, no. 1998 5*
68. Doopjurk van witte tulle met applicatie	Omstr. 1820	Inv. 7130
69. Een paar goudleeren avondschoentjes. Afb. 8	Midden 19e "	Inv. 7618
70. Twee paar à jour gebreide kousen van wit katoen. Afb. 26	2e kw. 19e "	Inv. 7042
71. Haarkam van schildpad	19e "	Inv. 6804
72. Oorbellen en hangertje van haarwerk. Afb. 15	Omstr. 1821	Inv. 6561
73. Japon van reseda en zwart gestreepte tafzijde. Garneering „en chale". Pl. VIII.	Omstr. 1835	Inv. 5551
a. Zwart satijnen damespelerine	19e "	Cat. 1904, no. 2000
74. Japon van crème grijze ripszijde met cape-je, afgezet met koordfranje. Pl. IX	Omstr. 1835	Inv. 7612
a. Shawl van wit gestreept Cashmire	Omstr. 1830	Cat. 1904, no. 2002*
b. Luifelhoed van crème tafzijde	Omstr. 1835	Inv. 5313
c. Crinoline	19e "	Inv. 7514
75. Japon van beige gebloemde barège met groene strepen. Garneering „en châte", pagode mouwen. Pl. X.	Omstr. 1845	Inv. 6470
a. Een paar tullen mouwen	2e h. 19e "	Inv. 7224
b. Crinoline	19e "	Inv. 7514
76. Heerenrok van donkerblauw laken	Omstr. 1830	Inv. 5031
a. Heerenvest van bruine wol met ruitpatroon	Omstr. 1830	Inv. 5413
b. Lange heerenbroek van Schotsch geruite stof	Omstr. 1845	Inv. 5416
77. Grootte palmdoek met wit fond en bonte ranken	2e h. 19e "	Inv. 6725
78. Zakdoek van roode foulard-zijde	2e h. 19e "	Inv. 8594
79. Reistasch, geborduurd in kruissteek. Aan de voorzijde het wapen van de fam. Nellesteyn. Afb. 28	Midden 19e "	Inv. 8776
80. Parapluie, zg. „Besteedster"	Midden 19e "	Inv. 7002
81. Mandje van diverse houtsoorten	19e "	Inv. 5526
82. Japon van donkergroene tafzijde met zwarte strepen. Foto-map no. 7	Omstr. 1850	Cat. 1904, no. 2000a**
a. Palmdoek van wit Cashmire	19e "	Inv. 8010
b. Een paar geborduurde neteldoeksche ondermouwtjes, met entre-deux	19e "	Inv. 6824
c. Kraagje van geborduurde en doorgestopte tulle	19e "	Inv. 8033
d. Lichtbruine stroohoed	Omstr. 1835	Inv. 5559
e. Parapluie van bruine tafzijde, witte voering	Omstr. 1860	Inv. 7619
83. Japon van lichtgrijze tafzijde. Foto-map no. 8	Omstr. 1855	Inv. 7806
a. Omslagdoek van wit barège, met blauwe strepen	19e "	Inv. 7168

84. Heerenvest van donkerblauw fluweel	Omstr. 1850	Inv. 9405
85. Palmdoek van rood Cashmire	19e eeuw	Inv. 8009
86. Kindermutsje van witte tafzijde	Omstr. 1845	Inv. 8824
87. Parasol van witte zijde met zwarte kraaltjes versierd. Ivoren stok	19e "	Inv. 8354
88. Parasol van zwarte Chantilly kant, met ivoeren stok. Afb. 31.	Omstr. 1865	Inv. 7784
89. Crinoline. Afb. 14.	Midden 19e "	Inv. 7514
90. Muts van geborduurd neteldoek met tulle	Midden 19e "	Inv. 6288
91. Kleedje van wit linnen met geborduurde letters	2e kw. 19e "	Inv. 9091
92. Japon van groen geruite zijde met bolero. Foto-map no. 9	Omstr. 1860	Inv. 8932
a. Friesche schort van zwart barège met ingeweven ranken	Omstr. 1835	Inv. 7499
b. Zilveren wolhouder	19e "	Inv. 6893
93. Japon van korenblauw tafzijde. Pl. XI	Omstr. 1865	Inv. 5557
a. Shawl van zwarte machinale Chantilly kant. Afb. 29 .	Omstr. 1860	Inv. 7964
94. Heerenrok van zwart laken	Begin 19e "	Inv. 5030
a. Heerenvest van crème fluweel met Schotsch ruitpatroon. Afb. 22	Omstr. 1840	Inv. 5034
b. Heerenbroek van zwart laken	Midden 19e "	Inv. 5037
c. Jabot van wit batist met Engelsch borduursel en Rijssel- sche kant	19e "	Inv. 7079
95. Gewatteerde mantille van zwart satijn	Omstr. 1865	Inv. 5479
96. Palmdoek van bont Cashmire	Midden 19e "	Inv. 8008
97. Mitaines van Chantilly kant. Afb. 30	Omstr. 1865	Inv. 7583
98. Reticule van witte gebreide katoen. Afb. 32	Midden 19e "	Cat. 1904, no. 2051
99. Reticule	Midden 19e "	Inv. 9578
100. Japon van grijze alpaca. De japon bestaat uit lijfje, rok en tuniek. Pl. XII	Omstr. 1870	Inv. 7615
a. Sierspeld van gitten	3e kw. 19e "	Inv. 6558
101. Japon van crème neteldoek met donkerbruin geborduurde randen. Foto-map no. 10	Omstr. 1875	Inv. 8945
a. Hoed van lichtbruin vilt, gegarneerd met struisveeren.	Omstr. 1875	Inv. 8950
b. Camee in goud gevat, met bijbehorende oorbellen . .	3e kw. 19e "	Inv. 8025
c. Parasol van bruine zijde	3e kw. 19e "	Inv. 8194
102. Bruidsjapon van witte tafzijde	Omstr. 1878	Inv. 8135
a. Zakdoekje van batist met borduursel	Omstr. 1878	Inv. 8210
103. Japon met queue de Paris, blauw gebrocheerde zijde en blauw satijn. Pl. XIII	Omstr. 1882	Cat. 1904, no. 2000 6*
a. Rokqueue van wit katoen	Omstr. 1880	Inv. 7918
b. Sierspeld van gesneden ivoor	Omstr. 1870	Inv. 7401
104. Japon met queue de Paris, beige tafzijde met garnering van geborduurd passement. Foto-map no. 11	Omstr. 1878	Inv. 8134
105. Japon van grijsblauw linnen met ingeweven bloemen . .	1880—1885	Inv. 8941
a. Mantille van paars en bruin changeant tafzijde	Omstr. 1870	Inv. 8933
106. Shawl van grijs gestreepte gaze de soie.	Omstr. 1865	Inv. 8572
107. Queue van rood katoen met geborduurde strook. Afb. 33	Omstr. 1875	Inv. 8595
108. Een paar laarsjes van wit leder en satijn. Afb. 36	Omstr. 1880	Inv. 8573
109. Een paar laarzen van zwart leder	Omstr. 1880—1890	Inv. 8952
110. Parasol van bruine zijde en witte voering.	Omstr. 1880	Inv. 6724
111. Parasol van blauwe moiré zijde, ivoeren stok	Omstr. 1885	Inv. 8387
112. Bruidsbouquet van witte zijde	Omstr. 1878	Inv. 8581
113. Mantel van donkerbruine ripszijde met borduurwerk en marabout-bont	Omstr. 1885	Inv. 6434
114. Sortie gemaakt van een Cashmire-shawl met koordfranje. Gevoerd met geel satijn. Afb. 35	Omstr. 1885	Inv. 5039
115. Mantille van zwarte tafzijde	Omstr. 1875	Inv. 5558
116. Japon van geel satijn, versierd met ranken van paarlen, gouddraad en pailletten. Pl. XIV	Omstr. 1894	Inv. 7944
117. Japon van lila gebloemd satijn met geborduurde voorbaan van crème satijn	Omstr. 1892	Cat. 1904, no. 2000 7*
118. Hoed van naturel stroo met rood en witte strikken en veer.	Omstr. 1875	Inv. 8949
119. Hoed van donkerbruin vilt met groen-blaauwe en bruine struisveeren	Omstr. 1880	Inv. 8951
120. Een paar avondschoentjes van lila satijn, behorende bij Cat. 117	Omstr. 1892	Cat. 1904, no. 2010**
121. Parasol van witte gebrocheerde zijde	Omstr. 1890	Inv. 8355
122. Lange handschoenen van wit zeemleder	Omstr. 1880	Cat. 1904, no. 2004
123. Ivoren waaier met beschilderd satijn	Einde 19e eeuw	Inv. 8383
124. Mandje met deksel en hengsel van gevlochten riet . . .	2e h. 19e "	Inv. 8325

125. Tasch van donkerbruin riet met zijden strikken	2e h.	19e eeuw	Inv. 8876
126. Japon van witte gebloemde charmeuse zijde met turkooise gaze de soie ceintuur. Foto-map no. 12	Omstr.	1894	Inv. 8334
a. Sortie of rotonde van wit moiré ripszijde, versierd met stalen kralen. Afb. 39	Omstr.	1890	Inv. 8343
127. Blouse van lichtgroen gestreepte tafzijde, gegarneerd met fluweel en kant. Afb. 38	Omstr.	1894	Inv. 8570
b. Rok van donkergroene ripszijde	Einde	19e	Inv. 8571
128. Japon van zwart satijn, gebrocheerd met roze bloemen. Foto-map no. 13	Omstr.	1896	Cat. 1904, no. 2000 8*
129. Schoentjes van zwart leder met kralenversiering	Omstr.	1895	Inv. 9321
130. Garneering van zwarte gitten, (Ceintuur)?	Omstr.	1900	Inv. 8360
131. Ceintuur van gestreept ripslint met koperen gesp	Omstr.	1900	Inv. 6126
132. Strik van blauwe moiré zijde voor meisjesjurk	4e kw.	19e	Inv. 6996
133. Handschoenen van witte peau de suède.	Omstr.	1900	Inv. 10003
134. En-tout-cas van zwart satijn, stok van ebbenhout met ingelegd ivoor	Einde	19e	Inv. 8579
135. Parasol van zwarte kant met zijde gevoerd	Omstr.	1895	Inv. 8580
136. Waaier van schildpad met zwarte struisveeren	Einde	19e	Inv. 8377
137. Waaier van schildpad met fazantenveertjes	Einde	19e	Inv. 8379
138. Waaier van zwart gefronst crêpe georgette met zilveren randen beschilderd	Einde	19e	Inv. 8194a
139. Wandeltoilet van lichtgrijs laken. Robe princesse. Pl. XV	Omstr.	1900	Cat. 1904, no. 2000 9*
a. Onderrok van wit zijden tricot met rand van zwart en wit	Omstr.	1900	Inv. 7920
140. Reformjapon van zwart laken met one de soie soutache-garneering	Omstr.	1905	Inv. 7800
141. Japon van rose en blauw changeant tafzijde kraag en entre-deux van torchon kant. Pl. XVI	Omstr.	1905	Inv. 7916
a. Onderrok van gestreepte paarse tafzijde	Omstr.	1905	Inv. 7919
b. Boa van zwarte struisveeren	Omstr.	1905	Inv. 8346
142. Japon van wit genopt neteldoek met lersche kant. Groene voering, nieuw. Foto-map no. 14	Omstr.	1909	Inv. 7917
a. Hoed van lichtbruin stroo	Omstr.	1908	Inv. 7923
b. Parasol van gebloemde tafzijde met porceleinen knop	Omstr.	1905	Inv. 8351
143. Reformjapon van lichtblauwe zijde met passement van groene kralen. Ontwerp van de Vakschool tot verbetering van Vrouwen- en Kinderkleding te Amsterdam	Omstr.	1912	Inv. 10066
144. Avondjapon van roze-rood charmeuse satijn met overjapon van crême kant. Pl. XVII	Omstr.	1914	Inv. 7780
145. Japon van roestkleurige gaze de soie met witte kralenversiering en groen zijden voering	Omstr.	1918	Inv. 7857
146. Japon van beige gaze de soie en blonde kant. Pl. XVIII	Omstr.	1924	Inv. 7858
147. Russische blouse van wit crêpe de chine met rood en blauw borduurwerk. Bijbehorende geplisseerde rok. Foto-map no. 15	Omstr.	1925	Inv. 9103
148. Japon van lavendelblauwe velours-chiffon, met zilverdraad geborduurd	Omstr.	1925	Inv. 9996
149. Japon van zalmkleurige velours-chiffon, met voering, sleep en bloemen van zilver-lamé. Foto-map no. 16	Omstr.	1927	Inv. 9997
150. Japon van witte crêpe-georgette met zwart en rood patroon bedrukt met bijbehorende cape. Kraag van struisveeren	Omstr.	1927	Inv. 9104
151. Japon van paarse crêpe-georgette, met paarse onderjurk. Pl. XIX	Omstr.	1929	Inv. 8229
152. Palmdoek van rood Cashmire	Midden	19e	Inv. 5501
153. Palmdoek van rood Cashmire	Midden	19e	Inv. 9223
154. Laarzen van zwart lak en peau de suède	Omstr.	1895	Inv. 8953
155. Laarzen van zwart lak en grijs glacé leder	Omstr.	1895	Inv. 8954
156. Handschoenen van wit zeemleder	Omstr.	1900	Inv. 10003
157. Waaier van been met geschilderd gaas	Omstr.	1900	Inv. 8382
158. Parasol van roode moiré zijde	Omstr.	1897	Inv. 8357
159. Hoed van zwart stroo met garneering van bloemen in kleur	Omstr.	1924	Inv. 9995
160. Handtasche van blauwe en gele zijde. Ontwerp van Hildergard Michaelis, Godesberg		1928	Inv. 6157
161. Zakdoek van wit linnen, fil tiré, met randje van kloskant	Begin	17e	Inv. 5023
162. Zakdoek van wit batist met borduurwerk en randje van kloskant	Begin	17e	Inv. 5389
163. Zakdoek van wit batist met rand van Brusselsche naaldkant	Midden	19e	Inv. 7221
164. „Barbes” van Brusselsche kloskant		18e	Inv. 5349

165. Twee slippen van Mechelsche kloskant (fragment van „Barbes’’)	18e eeuw	Inv.	8206	
166. Geboorte-speldenkussen met initialen van gele zijde . . .	1786	Inv.	9202	
167. Geboorte-speldenkussen met initialen op donkerblauwe zijde . . .	1800	Inv.	9924	
168. Geboorte-speldenkussen met initialen op wit satijn . . .	Omstr. 1790	Inv.	5229	
169. Speldenkussen geborduurd met roode kruissteek, kraaltjes en schelpen.	Omstr. 1850	Inv.	9925	
170. Kindermutsje van Zaansch stikwerk	18e „	Inv.	7146	
171. Gebreid kindermutsje van wit katoen met blauwe kraaltjes	Midden 19e „	Inv.	8011	
172. Gebreid kindermutsje van wit katoen met gekleurde kraaltjes	Midden 19e „	Inv.	8012	
173. Vierkante wit linnen puntmuts met beschilderd bloempatroon	19e „	Inv.	5431	
174. Een paar kousen van rose zijde met witte klinken	Midden 19e „	Inv.	5018	
175. Een paar lange dameshandschoenen van wit glacé leder, geborduurd met gekleurde zijde	Begin 19e „	Cat.	1904, no. 2003 9*	
176. Paradijsveer.	Begin 19e „	Inv.	8359	
177. Haarkam van schildpad, à-jour bewerkt. Afb. 25	Omstr. 1825	Cat.	1904, no. 2030*	
178. Collier en oorbellen van rose emaille	2e h. 19e „	Inv.	8339	
179. Gouden broche en oorbellen met emaille en pareltjes. Afb. 37	1902	Inv.	8564	
180. Een paar damesmanchetknoopen van ivoor met baronnenkroon in relief	Omstr. 1880	Inv.	7914	
a. Een paar ivooren manchetknoopen met gravenkroon. Afb. 34	Omstr. 1880	Inv.	8882	
b. Een paar ivooren manchetknoopen met gegraveerde gravenkroon	Omstr. 1880	Inv.	8883	
181. Vier paar hoedenspelden.	Omstr. 1905	Inv.	8371	
182. Twee hoedenspelden van wit metaal	Omstr. 1912	Inv.	9050	
183. Zilveren beugel van tasch	Ged. 1787 en 1852	Inv.	6987	
184. Ronde haarkam met crêpé, celluloid	Omstr. 1910	Inv.	8374	
a. Haarknip voor dito kapsel	Omstr. 1910	Inv.	8374	
185. Merklap van geel linnen met wit borduurwerk in fil tiré	1654	Inv.	7490	
186. Merklap van wit linnen met kleurig borduurwerk	1683	Inv.	5439	
187. Merklap van wit linnen met kleurig borduurwerk met monogram M. I. V. D. G.	1793	Cat.	1904, no. 2056*	
188. Merk- en stoplap van wit linnen met kleurig borduurwerk en stoppatronen met monogram M. I. V. D. G.	1796	Cat.	1904, no. 2056**	
189. Merklap op stramien met kleurige wol geborduurd met de monogrammen P. V. A.—I. H. V. M.—M. V. A.	1858	Inv.	5520	
190. Merk- en borduurlap van wit linnen, vervaardigd door M. H. Bernhardi in het Burgerweeshuis te Amsterdam . . .	1884	Inv.	5246	
191. Merk- en stoplap van wit linnen, vervaardigd door M. H. Bernhardi in het Burgerweeshuis te Amsterdam	1886	Inv.	5247	

LIJST

VAN GESCHENKEN EN LEGATEN AAN HET CENTRAAL MUSEUM

ABELEVEN, Mevrouw C. C., te den Haag	Cat. no.: 151
ASCH VAN WIJCK, Familie van, te Utrecht	Cat. no.: 132
AULNIS DE BOUROUILL—TWISS, Baronesse d', te Utrecht	Cat. no.: 152, 177
BEECK CALKOEN, Mej. F. J. van, te Utrecht	Cat. no.: 68, 170
BERESTEYN, Jhr. Mr. Dr. E. A. van, te den Haag	Cat. no.: 86
BEUSEKOM—van Foreest, Mevr. H. van, te Utrecht	Cat. no.: 63b
BOON HARTSINCK—de Brauw, Mevrouw A, te Huis ter Heide	Cat. no.: 103a, 139a, 141, 141a, 142, 142a
BORCH TOT VERWOLDE, Baron van der, te Rotterdam	Cat. no.: 180
BROM, de Heer L., te Utrecht	Cat. no.: 180a
BOSCH & ZOON, N.V. Drukkerij, te Utrecht	Cat. no.: 2
BRUNO—Wolterbeek, Mevrouw, te Utrecht	Cat. no.: 24, 73a
BIJLANDT—van Loon, Douairière Gravin van, te Zeist	Cat. no.: 111
CLERCQ VAN WEEL, Dames L. A. en J. de, te Heemstede	Cat. no.: 47
CROMMELIN—van Dielen, Mevrouw, te Utrecht	Cat. no.: 65
DRANEN, Mej. F. D. van, te den Haag.	Cat. no.: 186
DOKKUM, de Heer G. W. P. van	Cat. no.: 189
ELINK SCHUURMAN—Schuurman, de Heer en Mevr., te Wassenaar	Cat. no.: 35
EVERTS, Mej. A. M., te Arnhem	Cat. no.: 164
GEVERS DEYNOOT, Jhr. D. R., te Bilthoven	Cat. no.: 126
GOGH, Mej. J. H. van, te Baarn	Cat. no.: 48, 103b
GOUDA, Familie, te Amsterdam	Cat. no.: 84
GRAAF, de Heer J. C. de, te Utrecht	Cat. no.: 52
HAMBURGER, Mevr., te Zeist	Cat. no.: 159
HEEMSTRA—Roosemale Nepveu, Douairière Bsse van, te Bilthoven	Cat. no.: 74
HENNY, Mej. A. W., te Scheveningen	Cat. no.: 182
HOEY SMITH—van Stolk, Mevrouw van, te Rotterdam.	Cat. no.: 30a
HOFFEN, Familie van, te Utrecht	Cat. no.: 9, 16, 30, 37, 82b
HOOST—Teekens, Mevr. A. C., te Utrecht	Cat. no.: 66, 83a
HUNSEL, Mevrouw van, te Ommen	Cat. no.: 140
ISRAËL—van Tricht, Familie Ds. J., te Zeist	Cat. no.: 91
ITTERSUM, Baron L. A. van, te Vianen	Cat. no.: 92b
JELTES, Mr. H. F. W., te Amsterdam	Cat. no.: 145, 146
JONGE, Jkvr. Dr. C. H. de, te Utrecht	Cat. no.: 51, 106, 108, 125, 127, 127a, 133, 156
DER KINDEREN—Besier, Mevr. J. H., te Amsterdam	Cat. no.: 99
KLEIJN, de Heer C. P. K., te Utrecht	Cat. no.: 5, 8, 34, 57, 57a, 58a, 58d, 178
KLEYNHENS, Mej. H. E., te Arnhem.	Cat. no.: 29, 29a, 43, 63a, 70, 77, 81, 94e, 110, 131, 161, 162, 174

KISTEMAKER—Dorré, Mevr. de Wed. A., te den Haag	Cat. no.: 41a
KOSTER, Dr. J. J. J., te Utrecht	Cat. no.: 32
KRAYENHOFF SLOOT—Seibert, Mevr., te Utrecht	Cat. no.: 129
LABOUCHERE, Mr. A. J., te Utrecht	Cat. no.: 38
LAMAISSON VAN DEN BERG—van Duyvendijk, de Heer en Mevr. Dr. G. A., te Rotterdam	Cat. no.: 17a, 27, 28, 54, 57c, 92, 101, 101a, 105, 105a, 109, 118, 119, 154, 155
LYCKLAMA à NYEHOLT—Tabingh Suermondt, Mevr. H., te Nijmegen	Cat. no.: 168
MANEN, Dr. Charlotte A. van, te den Haag	Cat. no.: 144
MARCHIE SERVAES—Verploegh, Mevrouw du, te Parijs	Cat. no.: 102a
MARCHIE SERVAES—Verploegh, Mevr. du en Mej. VERPLOEGH, te Parijs	Cat. no.: 102, 104
MARTENS VAN SEVENHOVEN, Jhr. J. C., te Almen	Cat. no.: 72, 100a
MARTENS VAN SEVENHOVEN, Jkvr. I. S., te Wiesbaden	Cat. no.: 8a
MOOY, Mej. L. L. A. de, te Nijmegen	Cat. no.: 113
MOSTERT, Familie	Cat. no.: 55
MULLER—Lulofs, Mevrouw M. G., te Utrecht	Cat. no.: 122
PAETS VAN GANSOYEN—Elias, Douairière H. A. A., te Ede	Cat. no.: 82a, 85, 96, 101b, 171, 172
QUARLES VAN UFFORD, Jkvr. C. R. T., te Bilthoven	Cat. no.: 71
QUARLES VAN UFFORD—van Hengst, Douairière H. E. H., te Bilthoven	Cat. no.: 39, 79
REPELAER VAN MOLENAARSGRAAF—Bsse van Lynden, Mevr., te den Haag	Cat. no.: 44, 45, 49, 82d, 93, 115
ROOS VLASMAN—Lingeman, Mevrouw J. O. A., te Zeist	Cat. no.: 153, 166
SAVORNIN LOHMAN, Jkvr. J. de, te Zeist	Cat. no.: 25a
SCHOLTEN, de Heer J. A., te Driebergen	Cat. no.: 41b
SCHOUTEN, de Heer H. J., te Ommeren	Cat. no.: 98
TAETS VAN AMERONGEN, Jkvr. M. A., te Utrecht	Cat. no.: 19, 22, 23, 31a
TEX—des Tombe, Mevrouw A. C. Ph. den, te Bilthoven	Cat. no.: 53, 75a, 163
TROMMEL, Mej. C. J., te Utrecht	Cat. no.: 167, 169
VERLOREN VAN THEMAAT—de Pesters, Douairière M. G. J., te Utrecht	Cat. no.: 20, 25
VOORST VAN BEEST—Eyck van Zuylichem, Mevr. F. J. van, te de Bilt .	Cat. no.: 27c, 28a, 28d, 101c, 165, 183
VOSMAER—van Hoytema, Mevr., te Zeist	Cat. no.: 175
WANSINK, Mej. J., te Oosterbeek	Cat. no.: 27b, 65, 69, 74c, 75b, 82e, 89, 100
WEFERS BETTINK, Mej. A. G., te Huis ter Heide	Cat. no.: 13c
WICHELINK—van Praag, Mevr. M., te Haarlem	Cat. no.: 88
WILLENMIER—Vogel, Mevr. J., te Baarn	Cat. no.: 124
WITTE, Mej. C., te Utrecht	Cat. no.: 78, 107, 112, 134, 135
ZUYLEN VAN NIJEVELT—van Loon, Baronesse van, te Doorn	Cat. no.: 87, 121, 123, 126a, 130, 136, 137, 138, 141b, 142b, 157, 158, 176, 181, 184, 184a

LIJST

VAN BRUIKLEENEN AAN HET CENTRAAL MUSEUM

BEECK CALKOEN, Familie van, te Utrecht	Cat. no.: 13c
BEUSEKOM—van Foreest, Mevr. H. van, te Utrecht	Cat. no.: 95
BRANDT—de Wendt, Mevr. J. A., te Utrecht	Cat. no.: 41
BROUWER—van Oldenborgh, Mevr. de Wed. Mr. D. N., te Utrecht	Cat. no.: 75
BURGERWEESHUIS, Regenten van het Gereformeerd, te Utrecht	Cat. no.: 3
CALKOEN—Rethaan Macaré, Mevr., te Utrecht	Cat. no.: 61
CLERCQ, Mej. E. de, te Utrecht	Cat. no.: 7, 14a, 41c, 46, 92a, 185
DOKKUM, de Heer G. W. P. van, te Utrecht	Cat. no.: 36, 40, 57b, 63, 64, 76a, 76b, 173
DUNNÉ—van Dissel, Mevr. A. M. E. van, te Utrecht	Cat. no.: 27a
DUJILH, Dames C. en L., te Wassenaar	Cat. no.: 13, 26
ESSER—de Veer, Mevr. M., te Baarn	Cat. no.: 18, 98
EVERWIJN LANGE—'s Jacob, de Heer en Mevr., te Maarn	Cat. no.: 12b, 28b, 83, 93a
FELTZ—van Rappard, G. W. A. W. Baronesse van der, te Twello	Cat. no.: 56
FREDERIKS, de Heer J. A., te den Haag	Cat. no.: 4
GEMEENTE MUSEUM, den Haag	Cat. no.: 64a
GOMPERTZ—Jitta, Mevr. de Wed. E. S. C., te Utrecht	Cat. no.: 31
HEEMSKERCK VAN BEEST—van Reede tot ter Aa, Douairière C. J., te den Haag	Cat. no.: 11
ITTERSUM, Jkvr. M. Baronesse van, te Driebergen	Cat. no.: 116
KOCH—van Rappard, Mevr. L., te Scheveningen	Cat. no.: 103, 117, 120, 128
LAMAN TRIP—Nolen, Mevr., te den Haag	Cat. no.: 6
LYNDEN, A. W. F. Baron van, te Velp	Cat. no.: 11c
METELERKAMP, Mej., te Hilversum	Cat. no.: 67
NEPVEU, Dames, te Huis ter Heide	Cat. no.: 82
RADERMACHER SCHORER—de Geer, van Jutphaas Douairière, te Bilthoven	Cat. no.: 62, 73
ROYAARDS—Huydecoper, Mevr. L., te Maarssen	Cat. no.: 14, 15, 20, 74b
ROYAARDS—Haersolte, Mevr., te Oosterbeek	Cat. no.: 12
SAVORNIN LOHMAN, Jkvr. J. de, te Zeist	Cat. no.: 11b, 58, 58b, 58c, 76, 94, 94a, 94b
STUERS—Teding van Berkhout, Mevr. S. de, te den Haag	Cat. no.: 17, 50
VLAMINGH KIEBERT, de Heer P. J., te Utrecht	Cat. no.: 33
VOGEL—van Eibergen Santhagens, Mevr. C. de, te den Haag	Cat. no.: 148, 149
VOOGT—Koch, Mevr. M. J. de, te Amersfoort	Cat. no.: 139
WESTENDORP, Mej. G., te Zeist	Cat. no.: 74a

